

Н. БІЛЯРЧИК

Філософія прагматизму

З великим патосом і голосними обіцянками дати не лише остаточно методу для вирішення всіх філософських суперечок, але й переглянути всі цінності розумового розвитку людства виступила філософія прагматизму особливо в особі свого найкрасномовнішого захисника американського філософа Вільяма Джемса.

„Найважливіше в людині, — каже Джемс, — це його світогляд, його „індивідуальний спосіб сприймати й відчувати биття пульсу космічного життя“.

Констатувавши у кожній людині глибоке зацікавлення до питання загального світогляду й світооцінки, Джемс виголошує радісну благовість:

„Я гаряче вірю в філософію й її значіння; я вірю також, що перед нами, філософами, займається зоря нового дня. Тому я відчуваю неухильну потребу спробувати розказати вам про сучасне становище філософських справ“.

Прагматизм схильний розглядати всю історію філософії як антитезу двох основних напрямків, що разом їх можна визначити термінами: інтелектуалізм і антиінтелектуалізм.

Так напр., Джемс весь час розрізняє антагонізм світоглядів двох типів, „що випливають із протилежних темпераментів“, а саме: емпіризм і раціоналізм чи то інтелектуалізм і сенсуалізм. Наш час, — каже Джемс, це — час емпіричного укладу думок. Людина поважає факти, прагне науки, але прагне також і релігії, прагне відповіді на практичні запити в житті. Тому, коли людина глядить таку філософію, яка об'єднувала б у собі чесне наукове обходження з фактами і стару віру в людські цінності романтичну спонтанність, що з них випливає, то в царині філософії людина ця знаходить цілковитий розрив між тим і другим. З одного боку їй рекомендують натуралістичний емпіризм, де значіння людини цілком зменшене; тут залишається тільки зареєструвати істину про те, що є, і підпорядкуватися цій істині, хоч би вона була жорстока. З другого боку, де на всьому видко печатку раціоналізму й інтелектуалізму, — тут порожні абсолюти, високі й мертві абстракції, з яких неможна вивести ні одного конкретного факту й які погоджуються з кожним станом речей у нашій живій дійсності. Джемс сподівається дати синтезу цієї одвічної антитези й виступає з системою своїх поглядів.

Шіллер також розглядає боротьбу прагматизму з інтелектуалізмом, як новітню форму боротьби інтелектуалізму чи раціоналізму з

своїм супротивником, боротьбу, що виявилася ще в полеміці Платона супроти Протагора. Основне умотивовання Протагора та його формула: „людина є міра всіх речей“, на думку Шіллера, є в тому розумінні, що критерій пізнання, критерій об'єктивного та істинного треба шукати не поза людиною, а в самій людині; не існує, мовляв, ні мислення, ні пізнавальної оцінки істинного чи неістинного поза зв'язком з ціллю й інтересами людини.

Помилку Платона Протагор вбачає в тому, що останній „дегуманізує“ мислення й пізнання, що він не зрозумів службового характеру поняття для людини. Звідціль неминуча була його метафізика застиглих понять та поняття про істину, як про щось раз і назавжди дане та незмінне, цілковита одірваність мислення від усієї життєдіяльності суцільної людини і від конкретної еволюції чуттєвих речей. І прагматизм виступає тут з системою своїх поглядів. Цими поглядами, хоча й названі вони Джемсом: „нові назви для деяких старих метод мислення“, він, не дивлячись на це, нахваляється перевести великі, й небували в історії філософії зміни (переворот).

Прагматизм насамперед претендує дати методу для вирішення всіх філософських суперечок, які без нього тягтимуться безконечно.

Прагматизм трактує розум, як знаряддя, щоб пристосуватися людині до навкружної дійсності: „Я не можу не вбачати в розумі як і в усіх наших знарядженнях лише знаряддя боротьби за існування й засіб для досягнення мети, щоб пристосувати організм до оточення.

„Відціль виходить,“ — каже Шіллер, — „що практична користь, яка обумовлює розвиток розуму, безсумнівно повинна мати своє коріння в самій природі розуму“. І тому всі наші знання про речі зводяться до знання тих практичних наслідків, що приносить нам розум, до знання того, до яких відчуттів і реакцій ми повинні приготувитися.

Всі „наші переконання“, — так формулює вперше усталений ним принцип прагматизму американський філософ Пірс, — „це — практичні правила для дії“. І тому, що для нас не існує другого значіння окрім практичного, то метод прагматизму при вирішенні філософських суперечок є в тому, щоб вияснити: „яка буде для кого практична ріжниця, коли прийняти за правдиву ту власне гадку, а не іншу. Коли ж ми не можемо найти жодної практичної ріжниці, то обі протилежні гадки значать по суті те саме і дальші суперечки тут не корисні“ (Джемс), і не мають жадної радії.

Так, напр., пристосовуючи цей критерій практичної корисності до вирішення „метафізичних“ питань, Джемс співчуваюче каже про критику матеріальної субстанції у Берклі. Джемс одкидає поняття субстанції, основуючись на тому, що в ній нема прагматичності, цеб-то практичного змислу. Бо справді, ми завжди зустрічаємося лише з групами атрибутів, а з субстанцією ми ніколи не стикаємося, і коли б вона зовсім зникла, а залишилися лише групи атрибутів, то ми би про це й не знали, тому що на практиці нічого б не змінилось.

Далі, пристосовуючи прагматичну методу в суперечках між матеріалізмом та спіритуалізмом, Джемс міркує так: що до минулого

або наприкінці світового процесу ці суперечки не мають рації, бо ж коли процес уже скінчився, то все одно бог чи сліпі атоми зіграли це видовище світового процесу. Видовище всесвіту від цього буде ні багатше, ні бідніше. Воно залишиться тим самим і в даному разі матерія й бог означають по суті те саме, а власне: те, що створило цей світ, і ми однаково вдячні за це чи то богам чи то матерії.

Але інша справа виходить, коли питання стосується будучини і коли воно має практичне значіння. Бо рація суперечки, за Джемсом, є в тому: чи є у нас гарантія задовольнити нашу потребу в вічному моральному світопорядку чи нема, і рація цієї суперечки є в тих надіях, емоціях, в нашій способі поводження й їхніх наслідках, що випливають з тих чи інших поглядів. (Особисто Джемс не симпатизує матеріалізму, тому що матеріалізм, на його думку, означає негативне вирішення цього питання). Те саме, каже Джемс, і поняття бог, промисел, свобода волі і т. ін. взяті поза зв'язком із людською практикою, взяті самі собою з раціоналістичними визначеннями, вони темні й неясні. Інтелект серед подібних питань заплутується в антиноміях і прагматична постановка питання власне така: який практичний зміст того чи іншого поняття чи судження вносить у нього ясність й відкриває можливість вирішення суперечки, без чого вона тяглася б безконечно.

Нас повинні мало цікавити особисті метафізичні погляди того чи іншого із прагматистів. Основне в прагматизмі — це його метода. Шіллер підкреслює значіння прагматизму виключно як методи й навіть Джемс, що більш, ніж інші схильний до поетичного світоуявлення й до метафізичних вишукувань, заявляє, що це його погляди власні і можна бути прагматистом, не поділяючи його метафізичних поглядів. І дійсно, увагу треба звернути головню на методу прагматизму, його теорію пізнання, ті основні принципи, що складають суть і загальну основу прагматизму в усіх його напрямках.

Основний мотив прагматизму це — зростання в філософській думці сучасної буржуазії тенденції до антиінтелектуалізму, намагання приборкати гординю розуму, зняти вінок з ідеї об'єктивної наукової істини та теоретичної цінності наукового пізнання.

Центральною ідеєю прагматизму є його наука про істину й про характер діяльності людського інтелекту. Прагматизм може прийняти певні істини, як деяке погодження чи відповідність ідеї з дійсністю, але він досить своєрідно розуміє „відповідність“ і „реальність“ чи то дійсність. Прагматизм поважає супроти уявлення, що істина існує одвічно, відповідаючи статичній реальності, як її подвоєння або копія, яку треба лише знайти, викрити, а також поважає супроти того, ніби то в вирішенні цих завдань є характер пізнавальної діяльності інтелекту. Прагматизм заміняє це уявленням про змінне й діяльне взаємовідношення між реальністю та психофізичною діяльністю людського організму.

Джемс стверджує історичність і відносність усіх наших метод мислення. Логичні форми й категорії, якими оперує так званий здоровий розум (річ у субстанціональному розумінні, якість речі тяж, як щось, що існує, рід, простір, причинність і т. інш.) це категорії що-найстаріші. Вони лягли в основу мови, так що ми й не можемо

мислити іншими термінами — вони цілком опанували нашу щоденну практику. Але критична думка відмовляється бачити в цих категоріях конечну реальність.

В науці річ перетворилась у наслідок і закон поєднання гіпотетичних елементів (атоми, ефір, магнетні поля...). І оперування цими поняттями стало дуже плідотворним, поширюючи нашу владу над природою далеко поза межі, що дає нам „здоровий розум“.

Та філософська критика відмовляється бачити в цих елементах дійсну реальність, розглядаючи їх лише як вигідні засоби розібратися в потоці досвіду, вважаючи правильним мислити, що справа стоїть так, ніби вони існують. Перевага філософської критики у тому, що вона більше, задовольняє інтелектуально. І от кожен із цих типів мислення має свої достоїнності. Здоровий розум задовольняюче приводить нас до рівноваги з оточенням у нашій щоденній практиці; наукове мислення більше поширює сферу нашого панування над природою; філософська критика економить мислення й дає нам більше інтелектуальне задоволення. Для одної сфери краще здоровий розум, для другої інші типи нашого мислення. Один із них не може цілковито замінити всі інші і ні про один тип не можна сказати, що він в абсолютному значінні правдивіший, ніж другий, бо ні один із них не може обґрунтувати своїх претензій на єдине й абсолютно істинне. Ці обставини наводять на питання: чи не стане вірним той погляд, що всі наші теорії не є істини в розумінні вирішення світових загадок, а мають лише значіння, як знаряддя, струмент, як способи нашого розуму, щоб пристосуватися до навкружної дійсности?

Як же вони вирішують основну проблему теорії пізнання: що таке істина? „Істина“, каже Джемс, — „це різновидність благости (доброти), а не, як це звичайно думають, окрема від благости категорія“. „Хіба ми не зобов'язані завжди вірити в те, в що для нас краще вірити і чи можемо ми тоді надовго розлучити поняття того, що для нас краще од того, що для нас правдивіше? („Прагматизм“ стор. 52—53). І далі на сторінці 55 тої самої книжки Джемс каже: „істиною прагматизм визнає те, — і це єдиний його критерій істини, — що краще всього „працює“ на нас, веде нас, що краще всього підходить до кожної частки життя й може бути з'єднане з усією сукупністю нашого досвіду — при чому нічого не повинно бути залишено.

Якщо релігійні ідеї відповідають цим вимогам, якщо, зокрема виявлятиметься, що поняття про бога задовольнить ці вимоги, то за яким правом прагматизм відкидатиме буття боже? Для нього це буде просто нісенітницею, щоб визнавати „неістинним“ поняття, таке плідотворне що до прагматизму. Хіба прагматизм має який-небудь інший вид істини, як не подібну згоду з конкретною дійсністю?“ Це слова одного із видатних представників прагматизму — Джемса. Вони дають уже загальне уявлення про погляди прагматизму на характер наших суджень і на природу „істини“. Але останнє ще потребує дальшого пояснення.

Визначення істини, як відповідності ідеї до об'єктивної реальности, Шіллер інтерпретує так: „Під відповідністю я розумію „прикладність“ ідей, цеб-то здатність даної ідеї керувати діяльністю індивіда так, щоб за допомогою цієї ідеї, як певного струменту, знаряддя,

засобу — дії індивіда приводили до наміченої ним у даному разі мети". Він вважає, що для визначення істини не можна виходити з уявлення про внутрішню погоджену систему ідей і визначити істину, як те, що без суперечностей входить у цю систему ідей або впливає з неї; бо визнання несуперечності припускає поняття істинного й неправдивого вже загодя даними. Так же не можна визначити істину, як „відповідність“ чи згоду ідеї з якоюсь об'єктивною реальністю, з чимсь що є поза людиною, поза її свідомістю й досвідом, як це робить інтелектуалізм, бо в цьому випадку, як я сам можу перевірити, чи відповідає моя ідея цій незалежній об'єктивній реальності чи ні? Бо ж для того, щоб їх перевірити, треба їх обоє тримати у свідомості, щоби мати можливість порівнювати їх. Таким чином, жодну відповідність чи погодженість ідей з чимсь, що поза людиною, не можна перевірити, і в цьому інтелектуальному значінні, питання про їхню відповідність, як таких, немає сенсу. Критерій правдивості наших ідей і суджень треба глядіти не поза людиною а всередині людського досвіду, що в цілому охоплює все — і ідеї, і факти, і думку, і дійсність. Прагматизм оперує поняттями „дійсність“ і наші „ідеї“ про неї, але про дійсність поза взаємовідносинами її з людиною ми нічого й сказати не можемо, бо всі наші поняття й судження є вже результат діяльності нашої добираючої уваги, що класифікує речі відповідно з цілями людини супроти цієї навкружної дійсності. Таким чином усі наші поняття й предикати всякого судження не є опис або вислів про об'єктивну реальність, про об'єктивні властивості речі, а лише наше практичне до неї відношення. Поняття є лише вказівка для нашого практичного відношення до даної групи індивідуальних фактів. Джемс, наприклад, каже: „ввесь сенс судження — „це годинник“, в тому що воно, те що регулює нашу поведінку в зв'язку з рухом його стрілок.

Те ж саме потверджує Шіллер про наші математичні та логічні аксіоми. Ясно, що цей крайній емпіризм і номіналізм, відкидання всякого об'єктивного значіння абстрактних понять повинен був привести їх до відкинення теоретичного значіння всякого знання. Бо ж із цієї філософської науки про поняття впливає, що до мислення не треба підходити з теоретичними критеріями, а лише з критерієм практичного відношення до дійсності. Це й виявилось цілком у їхній науці про істину. Прагматизм виходить із уявлення людини, як практичної волювої істоти й відкидає поняття загальнообов'язкової й теоретичної, цеб-то, що має пізнавальну цінність істини. Загальнообов'язкові лише сирий матеріал, дані безпосереднього досвіду, але в них немає жодного знання: ні правдивості ні неправдивості — „вони просто є“. Ці дані, взяті незалежно від інтересів людини, є всі однаково сущі, всі однаково сполучні, як переживання, а відціль можна вивести, що предикати істинного чи неправдивого вони одержують лише тоді, коли стосуються до інтересів й діяльності людини.

Вся психична життєдіяльність людини є праця оцінки у зв'язку з практичними інтересами людини. Діяльність інтелекта розглядається як підвид, що підпорядкований загальній діяльності оцінки з боку людини.

Прагнучи вплинути на оточення відповідно зі своїми цілями, людина довільно гадає відносно цієї незалежної реальності. Це до-

вільне припущення мислиться, як здібне керувати нами в нашій впливі на оточення, і в міру того, як це довільне припущення стає здатне виконати це завдання й правити за знаряддя для досягнення нашої мети, воно дістає оцінку істинного в міру своєї придатності для цієї мети. „Істина якої-будь ідеї — це не є щось незмінне, якась непорушна особливість, що є в ній. Істина трапляється з ідеєю. Ідея стає істиною, робиться завдяки подіям істинною“. І коли кажемо — продовжує Джемс, — що наша ідея „відповідає“ дійсності, ми маємо на увазі її практичні наслідки. „Ми можемо сказати тоді про неї (про ідею Б.), що вона корисна бо істинна, або що вона істинна бо корисна. Обидва ці речення мають одно значіння. „Істинне“ кажучи коротко, це просто лише вигідне в формі нашого мислення подібно до того, як „справедливе“ — це лише вигідне в формі нашої поведінки“.

Прагматизм, — каже Джемс, — як він не є зв'язаний з досвідом і з фактами, нічого немає проти вживання абстракцій (і навіть абсолюта раціоналістів), коли вони дійсно провадять до чогось.

Він немає упередження думки й супроти релігії: „Коли виявиться, що релігійні ідеї мають вартість для дійсності, життя, то з погляду прагматизму вони будуть істинні в міру своєї придатності до цього. Вираз: „Те, в що було для нас краще вірити“, брешить для Джемса, як визначення істини. Проф. Дюї (Чикаго) розгортає „інструментальний“ погляд на істину. Істину слід розуміти „інструментально“. Її значіння в тому, що вона править за засіб чи стимул для дії. Ідея, що приводить до дії відповідно до поставленої мети, і є істина. Ідея стає істиною в процесі подібної практичної перевірки. Шіллер більш підкреслює соціальні моменти в творенні істин: тому що суспільство є колектив, що ставить собі спільні цілі, досягнення їх можливе лише при взаємному розумінні на ґрунті загальних істин, то відсіля впливає потреба наявності „об'єктивних“ істин, себ-то постулатів, до яких усі прихильні в даному суспільстві. Останні закріплюються в наслідок соціального підбору з числа індивідуальних істин.

Основний мотив: нема теоретичної істини.

„Істина“ конкретно не існує, а є родове поняття для людських мислей, що визнані істинними не з огляду на їх відповідність „дійсності“, але як корисне знаряддя для орієнтації. Діяльність інтелекта, судження про істинність й неістинність є підвид оціночної діяльності людської психіки, подібно до оцінки доброго чи злого й конкретно існує в вигляді переживань „необхідності“, „достовірності“ й т. под. психологічних переживань. Логіка в них розпускається у психології мислительного процесу, який розглядається, як частина загального вольового стремління людського організму.

Поняття „робочої гіпотези“ поширюється, включаючи в себе всі поняття, всі судження, все знання й всю сукупність наших уявлень про світ. Сама ідея абсолютної істини є, згідно з цим, теж лише щось суб'єктивно-людське, психологічно пояснюване так само, як і переживання людини, яка не може уявити собі світу, щоб він не стояв на якій-небудь підпорі. Прагматизм тут виступає, як крайній психологізм і антропологізм. Він відкидає навіть те, що звичайно допускає психологізм, а власне можливість вивчення цього психологічного

процесу мислення без підпорядкування впливові інтересу і відкидає можливість відкрити для всіх представників людства психологічні закони цього процесу, який приводить до того, що зветься істиною. Це припущення, з якого випливає можливість вказати умови істини, обов'язкової для всіх людей в силу загальнолюдських психологічних законів — прагматизм рішуче відкидає. Прагматизм бо відкидає можливість теоретично вивчити що-небудь в тім числі й цей психологічний процес, розглядаючи всі наші категорії й закони мислення, як корисні для діяння уяви. Останні не однозначні, бо оволодіти оточенням можна й многими другими способами. Окрім цього, ці категорії, судження й закони не загальнообов'язкові для всіх людей. Можна говорити лише про їх розповсюдженість, але не про загальнообов'язковість.

І дійсно, коли істина є лише гадка, визнана істинною, то принципової різниці нема між істиною окремої людини й істиною цілого рода. Остання має перевагу лише кількісного характеру, а не принципову перевагу „істини“ над суб'єктивною гадкою. Шіллера справедливо обвинувачували в крайньому суб'єктивізмі, бо коли в основі знання лежать постулати і коли корисне для нашої мети обґрунтовує істину, то нема жодного об'єктивного критерія оцінки й все пізнання є процес суб'єктивної творчості. Супроти такого обвинувачення Шіллер каже, що хоча психологічно постулати первинні, але „вони засвоюють науку досвіду“ і „цілі й постулати знаходять свій коректив у неблаганній ході об'єктивних речей“. Визнавши істинне, як підвид загальної функції практичної оцінки, прагматизм повинен вказати в чім же специфічність цієї оцінки від інших її підвидів, як наприклад, добре, приємне, корисне, бо інакше вона просто об'єднуватиметься з ними і істинна гадка зливатиметься з усякою корисною гадкою. Ця відмінність, на яку вказує й прагматизм, є в його характері „об'єктивного“, „достометного“, „загально-обов'язкового“, що, правда, не в абсолютному значінні, але все ж таки спирається на об'єктивні моменти. Ці об'єктивні моменти, на які спирається оцінка наших гадок і ідей є, з одного боку, біологічна природа людини, бо акт пізнання неможна відокремити від загально-біологічних функцій і, з другого боку, відношення цих ідей чи гадок до безпосередньо даної реальності, до чуттєвого досвіду, до якого кінець-кінцем зводяться всякий процес перевірки гадок. „Усі дороги ведуть до Риму“, каже з цього приводу Джемс.

От ці об'єктивні, на їх думку, моменти дають їм опору для оцінки гадок, правда, не за класифікацією абсолютно істинне — абсолютно неправдиве, але за степенню відносної істинності гадок, як придатних в одній або в багатьох царинах діяльності, як істинних для одного або для багатьох.

Така ж одміна загальнолюдської істини від істини індивідуальної, як більш довготривалої, стійкої й придатної для більшості людей. Всі так звані абсолютні істини не мають від інших принципів одмін і носять власне такий самий характер. Як побачимо далі і з цими „об'єктивними“ моментами прагматизм широко відчиняє двері довільному й суб'єктивному: „Що ми називаємо річчю?“ питає Джемс, — „як видно це діло тільки нашої волі, бо ми в залежності від

своїх потреб виділяємо, що хочемо, подібно до того, як ми виділяємо на небі зорі в сузір'я. Таким чином ми по своїй волі ділимо чуттєві свої досвіди на речі. Ми творимо суб'єкти, як наших істинних, так і неправдивих суджень. Але ми творимо також і предикати. Многі предикати речей визначають лише відношення речей до нас і до наших почуттів". („Прагматизм“, стор. 155).

І далі він каже: „Всі наші речівники й прийменники — це гуманізована спадщина предків, і в теоріях, які ми із них будуємо, внутрішній порядок і розміщення частин цілком визначається людським міркуванням. Навіть математика й логика кишають подібними суб'єктивними конструкціями“. „Незмінним і несторонним фактом підчас цього переходу від однієї речі до другої залишається лише той факт, що тут є чуттєвий потік досвіду. Те, що ми називаємо істинним, то очевидно, від початку до кінця є в значній мірі нашим власним твором“ („Прагматизм“, стор. 156). На стор. 148 тієї ж книжки Джемс, викладаючи суть гуманістичної теорії Шіллера, каже з погляду тієї теорії: всі наші питання виходять із людських мотивів і в усіх наших відповідях таїться людське задоволення. Людське до такої міри проходить всі наші переконання, що Шіллер деколи залишає відкритим питання, чи є в них взагалі ще що небудь друге. Джемс наводить такі слова Шіллера: „Світ суттю своєю (матерія, що немає ще своєї форми) він те, що ми з його робимо. Без потреби було б визначати його через те, чим він був первопочатково, або через те, чим він є окремо від нас; він те, що з його роблять. Таким чином світ пластичний“. Многі прагматисти не жартуючи кажуть про творення світу людською волею. Італійський прагматист Преццоліні проголошує про те, що: „тварина, що мізкує, поступиться місцем тварині-творцеві й людина стане богом“. Джемс також плекає меліористичні надії. Він вважає за можливе „рятунок світу“ в майбутньому і що ця можливість ще збільшується там, де діють живі думачі ества. Коли пригадаємо симпатії Джемса до „релігійного досвіду“, на ґрунті якого, на його думку, ми можемо вірити, що існують вищі сили, які зайняті тим, щоб урятувати світ за розумінням наших власних ідеалів; і коли додамо тут міркування Шіллера, який найшовши один куточок індетермінізму в світі (наше вибирання постулатів та гіпотез) схиляється признати світ індетермінованим у своїй основі, то ми можемо догадуватися про характер їхнього активізму й про той, за виразом Джемса, „спосіб сприймати й відчувати биття пульсу космічного життя“, що складає психологічну підоснову прагматизму.

Уже з першого погляду на систему прагматизму видно, що прагматизм, як і кожна антиінтелектуальна теорія крутиться в хибному колі, стараючись збити розум доводами розуму. Генетично він є продовження до парадоксальності лінії розвитку емпіризму, що проходить через відкидання абстрактних понять у Берклі і через психологізм та скептицизм Юма, який також запевняв, що хаос досвіду упорядковується психичними властивостями людей і що в ґрунті причинної закономірності природи лежать психологічні звички суб'єкта. Прагматизм являє собою парадоксальне перекинуття принципу утилітаризму в пізнанні і доведені до абсурду принципи номіналізму й психологізму в теорії пізнання. Коли за Юмом загальнообов'язкове

знання все таки можливе на ґрунті психологічної необхідності, коли у Авенаріуса, в силу припущення принципової ґносеологічної рівності, стверджується в основному однозначна для всіх людей картина світу, — то у прагматистів нігілізм і скепсис доведено до кінця, і в них буквально скільки голів, стільки й суб'єктивних обробок досвіду.

Єдиний об'єктивний момент, що визнає прагматизм, а власне: незалежна від людини дійсність, Джемс, викладаючи погляди Шіллера, характеризує так: „Незалежна“ від людського мислення дійсність виявляється річчю, яку очевидно важко знайти. Вона зводиться до поняття про щось, що тільки-но увійшло в поле досвіду й ще не встигло одержати імені, або ж до уявлення про щось, що дано досвідові з самого початку, рінш ніж склалося якесь переконання про це, раніш, ніж для його пристосовано якесь людське поняття. Це щось абсолютно темне й невловиме, якась чиста ідеальна межа нашого мислення. Ми можемо лише на мить ухопити його поглядом, але ми не можемо схопити це; те, що ми схоплюємо, це завжди який-небудь сурогат його, оброблений і виготовлений для нашого споживання попереднім людським мисленням“. Така недооцінка об'єктивних мотивів в нашій картині світу й переоцінка упорядковальної ролі суб'єкта намдуже нагадує ґносеологію Канта.

Ріжниця лише та, що тут суб'єкта взято в більш натуралістичному розумінні: людина, як біологічна істота з її вольовими прямунаннями. Але суб'єктивізм в концепції прагматизму залишається в тій же мірі. В прагматизмі є низка вірних вихідних тверджень і правдивих поглядів, але те, що виявилось би дуже плідотворчим у другому комплексі ідей, цілком перекичується й доводиться до абсурду загальною тенденцією й специфічним поглядом прагматизму. Те, що є в прагматизмі цінне й в загальних рисах вірне, не складає його специфічної точки зору. Воно складає завоювання філософської думки задовго до прагматизму, і є наслідок застосування непрагматичної методи. Додатною рисою прагматизму є його активізм, його прямунання зрозуміти життєдіяльність людського організму й життєдіяльність людської психіки не лише, як пасивно реагуючу на дію зовнішнього оточення, але й як діяльність активну, що перетворює це оточення відповідно до своїх цілей. Та цей, у загальному вірний погляд, у прагматизмі набирає розмірів парадоксального антропологізму, перетворюється в суб'єктивне й довільне творення істин.

У своїй боротьбі супроти раціоналізму прагматизм правий лише остільки, оскільки він виступає супроти апіорного раціоналізму, супроти уявлень про інтелект, як цілковито автономний і незалежний у своїй діяльності від загальної життєдіяльності людини, від її практичних цілей і прямунань. Вірно й те, що діяльність інтелекта не є просте копіювання, пасивне відбиття чи подвоєння дійсності нашим мисленням.

Цілком справедливо, що наше розумове життя проходить у звязку з нашими потребами, прагненнями, цілями, — що ми стикаємося з об'єктами дійсності в нашій рефлексії оскільки вони зачіпають нас, як біологічні істоти. І звичайно, для розуміння природи пізнавального процесу, а подекуди й тої картини дійсності, яку ми маємо в нашій свідомості, треба виходити від усієї людини, від функції людської

психіки в цілому, а не тільки із однієї з психичних здібностей людини, якій приписується виключне значіння. Але прагматизм впадає в таку ж крайність, в однобічний психологізм і волюнтаризм, коли в його один бік емоціонально вольової оцінки цілком поглинає і розпускає у собі специфічне значіння діяльності інтелекту. В наслідок цієї помилки і впертого нерозуміння специфічної ролі інтелекту серед інших видів психичних функцій, прагматизм розглядає поняття лише як корисне знаряддя для досягнення цілей нашого вольового змагання, логіка обертається в утилітарну оцінку гадок і всі завоювання нашої пізнавальної діяльності: поняття про речі, відношення речей, закономірності, викриті наукою — все це немає теоретичної цінності. І не випадково прагматизм в багатьох своїх послідовників завершується метафізичними вишукуваннями в дусі волюнтарної метафізики.

Звичайно, це відносно вірно, що не можна ігнорувати значіння інтересу й практичних цілей та оцінок в нашому розумовому житті, але й не можна їм приписувати виключного значіння. З таким же правом можна кинутися й в другу однобічність і взяти яку-будь іншу психичну здібність та й з неї виводити пояснення речей, розглядаючи весь світ, як функцію цієї однієї психичної здібності. Можна розглядати весь світ, як функцію здібності відчуття, або як функцію естетичного чуття і т. ін. Цим і займаються окремі напрямки суб'єктивного ідеалізму. Але треба не лише вимагати від інших, треба й самому взяти дійсно всю людину в його взаємодіянні з оточенням, не приписувати виключного значіння вольові й утилітарній розцінці, судити про кожну психичну здібність по її функції ролі й значінню в загальній психичній діяльності людини в процесі її взаємодіяння з оточенням, і тоді би видно було, що інтерес, воля, бажання можуть скерувати на той чи інший об'єкт, можуть скерувати в той чи інший бік нашу рефлексію, увагу і діяльність нашого інтелекта, але вони не можуть замінити нам інтелект. Знання дійсності, теоретичну оцінку незалежно від оцінки утилітарної все таки дає інтелект. І ця обставина робить його надзвичайно цінним знаряддям практичного пристосування людини.

Не треба ігнорувати ролю інших психичних здібностей, їх треба вивчати, спостерігати, але знову таки інтелектом, розумом. Коли розум поступається приматом якій-будь іншій здібності, приміром, волі, він і тоді має за собою перевагу пізнавання цієї обставини. Без розуму й до теорії прагматизму не додуматися і тому істинно антиінтелектуалістична філософія неможлива.

Коли прагматизм разом з ствердженням ролі інтелекту, як людського знаряддя й засобу орієнтації в досягненні практичних цілей що до оточуючої дійсності, відкидає всяку теоретичну цінність змісту нашого знання, то він цим показує лише свою неспроможність зрозуміти діалектичну природу нашого знання. Наша пізнавальна діяльність містить у собі єдність двох моментів і суб'єктивного й об'єктивного, і розум не міг би бути „інструментом“ нашої практичної орієнтації, коли б він не відбивав у собі, у своїй порівняльній і класифікуючій діяльності, дечого, коли не сказати багато і від об'єктивних властивостей і від відносин речей. Коли правдиво, що про зміст нашого

уявлення про реальність може йти мова лише остільки, оскільки ця реальність нам приступна в силу нашої психо-фізичної організації, то звідциль ще не немає того висновку, який робить прагматизм, відкидаючи всяке теоретичне значіння нашого знання. Якщо мислення є знаряддя практичної орієнтації, якщо продукти мислення треба розуміти „інструментально“, як знаряддя для досягнення нашої мети що до оточення, то чому б прагматизмові не поставити собі такого запитання: а що коли для цієї ролі орієнтації потрібна деяка теоретичність, деяке відображення об'єктивних атрибутів дійсності, без чого неможливий такий „інструменталізм“, „водіння“, „керівництво“ й т. ін. в нашій практиці, про які каже прагматизм? Знання ж бо про властивість речі діяти на мене певним способом, викликати в мені ті чи інші відчуття є теж знання теоретичного значіння.

Мислення, каже прагматизм, керує діяльністю за допомогою ідей. Але це останнє здійснюється успішніше при умові потрібного теоретичного значіння наших уявлень про об'єктивну реальність. І коли прагматисти від загальних міркувань переходять до розгляду конкретних прикладів, то це стає ще ясніше. Дюї, напр., уподібнює наші ідеї до плану міста, що орієнтує нас підчас ходження по ній. Але цей приклад говорить скоріше проти нього; бо ж ясно, що, не дивлячись на всю невідповідність плану й самого міста в розумінні подвоєння, копії і т. ін., знання напрямків, взаємного розміщення вулиць, площ і т. п., що дає план, має в собі й елементи дійсної відповідності до об'єктивної реальності—міста також і в розумінні теоретичного знання.

Суть філософії прагматизму виявилась повністю у науці про істину. Нема істини в теоретичному змислі—твердить прагматизм. Істина є лише розуміння родове для тих людських гадок, за якими наш інтерес закріплює психологічну характеристику істинного в силу їх корисності. Таким чином, суб'єктивні цілі стають у них вищим критерієм пізнання. Трактуючи істину, як підвид оцінки корисного, доброго, вони тим самим стверджують необмежений релятивізм, де всяка гадка скільки-будь суб'єктивно корисна зараховується до розряду істин. Все істинно. І істинно остільки, оскільки воно корисне, каже Джемс. Але нічого говорити про те, що цей критерій практично-корисного по суті не дає жадного критерія для окремих істин. Коли б ми мали закінчену історію людства й могли б підрахувати всю суму корисного діяння даних істин, тоді б ми, мабуть, мали сяку-таку стійку міру для подібної оцінки. Але прагматизм залишає нас на цілковиту волю суб'єктивного розгляду. А Джемсове вирішення питання про істинність „постільки-скільки“ протирічить самому поняттю істини.

Прагматизм правий, коли воює супроти чистого раціоналістичного уявлення про істину, лише як про статичне подвоєння чи копію реальності. Але його «слухна тенденція до розуміння істини так само, як результату активного відношення людини до оточення, цілком перекинується прагматистичним прирівнюванням істини до корисного. Істина стає однобоким продуктом активності лише одного суб'єкта, і йому остається чужою та думка, що в цій динаміці взаємодії суб'єкта й об'єкта продуктом стають наші істини; в ній повинен бути й статичний момент відносно вірного відбитку нашими істинами

відносно сталої реальності. Ці моменти мимо своєї корисності й незалежно від неї мають також і теоретичну цінність.

Кожна наука, кожна галузь знання мають свої остаточні вихідні поняття, з яких виходять, в яких сумніватися не можна й які далішому угрунтуванню не підлягають, залишаючись в межах даної науки. Таким обмеженим вихідним поняттям в теорії пізнання є поняття об'єктивної істини.

А тому що теорія пізнання є методологія всякого пізнання, то без поняття об'єктивної істини неможлива не лише яка-небудь теорія, але неможливо проводити й судження. Бо й судження прагматистів: істинне є корисне, чи навіть судження: нема теоретичної істини, — уже нам підноситься, як істина і припускає поняття об'єктивної істини. Звичайно, це не значить, що це поняття є щось апріорне, що саме воно не є, як і всі інші поняття продукт досвіду в процесі психичної еволюції людини. І наукові поняття й наукові істини, хоча вони й виникли з практики, але мають також і теоретичну цінність об'єктивних істин незалежно від їх прикладного значіння. І це досвідне походження наших істин із потреб практики прагматизм перекинує в парадокс, кажучи, що практично — корисне й є істинне. Тоді все може бути, все може бути істинне для різних випадків життя й в цій безодні суб'єктивізму по суті щезає всякий можливий об'єктивний критерій істинного.

Супроти обвинувачення в суб'єктивізмі прагматизм виставляє ті об'єктивні моменти, що є в їх концепції критерія істинного. Це, поперше, біологічна природа людини; потім та обставина, що істинне повинне бути сполучне з усією сукупністю нашого досвіду й ще та обставина, що ідея одержує характеристику істинної по її відношенню до безпосередньої даної реальності, як знаряддя практики. Але суб'єктивність цих об'єктивних критеріїв, при збереженні загальної концепції прагматизму, помітна без всяких труднощів.

В питанню про біологічний критерій правий супротивник Гуссерль, який зауважує, що тому, що при біологічному критерії визнання істинного залежить від організації суб'єкта, то значить він не може бути за критерій істини. Бо ж у такому випадку, що істинне для одного виду, може бути неправдиве для другого; також можуть бути одночасово істинні два протилежних судження. Такий критерій є релятивистська нісенітниця, і його ніяк не можна поєднати з самим поняттям істини. І дійсно від переживання більшої чи меншої достоїнності об'єктивно-істинне не перестає бути істинним. Також, як наприклад, об'єктивні особливості простору незалежно від різниць суб'єктивних перцепцій простору, однакові в акті руху, як для людини, так і для червака. Що ж до решти „об'єктивних“ моментів для оцінки думок: як згода з сокупністю нашого досвіду і момент практичної перевірки в їх відношенні до реальності, то ці моменти правдиві, але не зберігаючи загальної прагматичної концепції. Ці, не в розумінні прагматизму взяті, правдиві твердження цілком перекинуті прагматизмом. Бо коли, як запевняє прагматизм, всі наші поняття й категорії (річ, простір, закономірність, а треба гадати й поняття „реальність“ — це теж поняття), якщо всі вони мають лише практичний змісл і ані трошки об'єктивного теоретичного значіння;

і якщо істинне є лише корисне, і якщо істина не однозначна, і коли б могли бути й можливі інші форми досвіду й способи орієнтації в нашій практиці,—тоді від реальності в нашому досвіді нічого не залишиться, окрім порожнього ствердження хаосу, неприступного для мисли ноумена, кантовської речі в собі... і погодження з сукупністю нашого досвіду чи з реальністю є не більше, як згода з сукупністю наших суб'єктивних істин, що одержали оцінку істинного в силу того ж суб'єктивного критерія корисності. Замість об'єктивного критерія істини прагматизм безвихідно крутиться в сфері психології утилітарних оцінок.

Але одно з двох: коли в істинах, незалежно від їх корисності, нема ані трохи об'єктивно-істинного, то не зрозуміло, як може незалежна від нас реальність „контролювати“ процес перевірки наших істин. А це власне твердить прагматизм. Коли ж цей контроль переводиться, то він переводиться лише на ґрунті деяких загальних моментів, моментів відповідності мислення буттю. Тоді в наших істинах повинні бути й моменти теоретичного значіння й цим самим прагматизм відкидається сам собою.

Тільки в діалектичному матеріалізмі критерій практики й об'єктивної реальності виступає у своєму істинно плодотворчому значінні. А його відмінність від критерія практики прагматизму ось у чому. Діалектичний матеріалізм, оголошуючи критерій практики, має на думці наукову практику: так само, як науковий дослід, так і нашу звичайну й виробничу діяльність, оскільки вони обґрунтовані на наукових даних чи погоджені з науковими вислідами.

Наукова практика намагається все більше й більше відійти від суб'єктивних моментів в процесі пізнання, і такі істини мають незалежно від їх практичної цінності також і пізнавальну теоретичну цінність. Звичайно, і істини науки відносні. Вони являють собою лише деякий наближений відбиток реальності і вони суть в першу чергу знання властивостей речей викликати в нас ті чи інші враження, але вони мають у собі й абсолютний момент, тому, що вони лежать на шляху наближення нашого пізнання до абсолютної істини. І відносність наших істин і той факт, що ми ніколи не вичерпаємо матеріал пізнання, ніколи не досягнемо повної абсолютної істини, також нічого не каже супроти визнання теоретичної цінності нашої пізнавальної здатності, як, вживаючи образну аналогію Дицгена, той факт, що ми ніколи не зможемо обрахувати всіх пісчинок на дні океанів, ще не каже про те, що наша здібність рахувати не є реальна здібність, яка має об'єктивно-пізнавальне значіння. Дійсність одна і істина про неї може бути тільки однозначна. А критерій практики прагматизму визначає, в гіршому випадку, що ми повинні визнавати істинним все що-будь практично-корисне не лише в розумінні знаряддя, орієнтації в матеріалі чуттєвого досвіду, але й все, що скільки будь корисне, як емоціональний стан. Істиною буде й релігійна ідея, коли вона чим-будь корисна (дає втіху), істиною буде і „містичний досвід“, коли він дає емоціонально цінне переживання. Тут прагматизм наперекір своїй обіцянці дає не методу для вирішення філософських суперечок, а найкращу методу перетягати до розряду істин найрізноманітніші забобони й всякі фантастичні вигадки та суб'єктивні

ілюзії. В кращому випадку поміркований прагматизм являє собою парадоксальне поширення поняття „робочої гіпотези“, так що всі наші судження, поняття, всі наші категорії й аксіоми, не виключаючи і логичних і математичних, розглядаються як постулати і що ні про одну з них ми не можемо казати, як про істину в теоретичному розумінні.

Яскравим прикладом того, в які нетри суб'єктивізму й релятивізму запроваджує нас подібне парадоксальне розповсюдження на все поняття робочої гіпотези, може бути приклад самозахисту Шіллера від обвинувачень у соліпсизмі. Він відкидає соліпсизм на таких прагматичних основах: по-перше, твердить він, що вірить в існування інших людей, бо не хоче брати на себе відповідальності за все, що існує в світі, яке воно є тепер, тому що він не хоче розглядати себе, як автора всього досвіду. Він не хоче бути абсолютом, щоб не бути й батьком зла. Це перша прагматична підоснова. Друга ж прагматична підоснова — це те, що „постулат“ існування інших людей є придатний на практиці. Але він не має гарантій абсолютної істинності цього „постулата“. Він допускає можливість перегляду й цього „постулата“ існування інших людей. Тут приклад найкращого видання критерія практики в прагматичному розумінні, що також запроваджує в нетрі безвихідного релятивізму й суб'єктивного свавілля. Звичайно, наше мислення виникло з практики й практикою стимулюється. Але наше мислення в своїй добираючій і класифікуючій діяльності також мало творить собі речі і відношення речей, як і мислення дитини, що з практичних потреб своїх вилучає першими своїх батьків із цілої течії сприймань, утворює тим своїх батьків. Звичайно ми не маємо формально апріорних чи абсолютних гарантій істинності твердження, що існують і інші люди. Звичайно і про існування інших людей ми визнаємо з досвіду, з практики, але є ж межа релятивізму, є ж границя йому у тому, що безперестанно повторюється в нашій практиці й, згідно з даними науки, переходить у достовірне знання (хоча би з досвіду про те, що люди родяться від людей) і що, кінець-кінцем, дає нам право сказати не „постільки-скільки“, а з певністю сказати, не допускаючи можливостей перегляду цього „постулата“, що існують і інші люди крім мене і що це є істина наперекір усяким нісенітницям прагматизму. З теорією прагматизму справа така: прагматизм твердить, що наші поняття, судження, теорії не мають у собі знання самого об'єкту й не мають жадної теоретичної цінності. Коли ж так, тоді: або хай прагматизм підпорядкується і сам цьому своєму правилу й скаже про себе, що він немає жадної теоретичної вартості, то тоді нам нічого його вислухувати; або ж він претендує на те, щоб сказати нам що-небудь, бути теорією, тоді він внутрішнє протирічний: бо ж він являє собою теорію про те, що теорія неможлива, істину про те, що істина не існує.

Коли ж прагматизм хоче лише сказати, що від корисності тих чи інших суджень залежить лише те, що ці судження укріпились із числа тих, що конкурували між собою, й збереглись, як правильні, істинні, то, по-перше, треба йти далі й спитати: чому ж ці власне судження стали корисні? І тоді прагматизм знайшов би, що вони корисні тому, що істинні, а не навпаки, щоб-то відповідають об'єктивному

ходу річей. (Звичайно, бувають випадки, коли в суб'єктивно індивідуальному розумінні істина може комусь здатися некорисною, як напр., хорому не корисно знати істину про кепський стан його здоров'я, але такі випадки не порушують положення об'єктивної корисності всього об'єктивно-істинного, бо воно збільшує силу людини в боротьбі з природою). Це по-перше. По-друге ж, коли прагматизм лише показує на ті умови, що тільки допомагають укріпленню психологічної характеристики істинного, як переживання за деякими нашими судженнями, то прагматизм перестає бути гносеологічною теорією й є лише описом психології пізнавального процесу, вказує на роль уваги, на вплив людського інтересу на його мислення і т. ін. Що до цього ми можемо визнати за прагматизмом деяку вартість.

Критика прагматизму вже відмітила неправдивий внутрішньо суперечливий стан теорії прагматизму¹⁾. Наприклад: розгорнувши до краю односторонній номіналізм, прагматизм опинився перед дилемою: або неодмінного безкрайого регресу, або неминучої самоліквідації. І справді. Коли жодне поняття не має теоретичного значіння, а зміст всякого поняття, як каже прагматизм, в „керівництві“, „вказуванні дії“ і т. ін., а істинність його визначається „корисністю“ цієї дії, то ж пак і поняття: „керівництво“, „дія“, „корисність“ теж не мають теоретичного значіння, а суть також вказівки чогось іншого, і щоб ми ні називали, воно в свою чергу буде поняттям... і так без кінця. Або прагматизм повинен визнати деякі поняття, що мають істину в теоретичному розумінні цього слова (фактично свідомо чи несвідомо прагматизм також стоїть на цьому погляді, бо ж він виступив сказати нам про те, що таке знання, істина...) і тоді прагматизм ліквідує сам себе. Прагматизмові слід було б бути послідовним і розглянути самого себе прагматично та й сказати про себе тільки те, що думка прагматизму про утилітарний характер істини корисніша, ніж думка раціоналізму й інших. Хто хоче, міг би сперечатися, чи корисні вони чи ні, але в такому випадку прагматизм не був би гносеологічною теорією. Але оскільки прагматизм виступив із наукою і певною теорією про істину і т. ін., він упав у той же безконечний регрес: бо істинність прагматизму треба обґрунтувати тим, що корисніше вірити в теорію прагматизму, а цей останній присуд повинен бути обґрунтований таким же чином, щоб-то тим же судженням, що корисніше вірити в корисність теорії прагматизму... і так без кінця.

І ще: теорія прагматизму припускає існування людини й її біологічно-психологічне відношення до оточення, але тим самим прагматизм несвідомо виходить із уявлення про абсолютну й об'єктивну істину, а також і про об'єктивну істинність та теоретичне значіння всіх понять і категорій, що входять у складне поняття про життя людини й її відношення до оточення. Коли ж він скаже, що й це уявлення про існування людини й її відношення до оточення теж істинне в силу корисності, тоді він крутиться в такому колі: гадка — людина існує — істинна в силу корисності, а „корисність“ припускає існування людини, щоб-то припускає істинність цього судження.

¹⁾ Див. ст. С. Франка про прагматизм в „Новые идеи в философии“ № 7.

Всі ці нісенітниці є логично неминучий наслідок внутрішнє суперечливого становища всякої антиінтелектуалістичної теорії, як спроба заперечувати право розуму доказами розуму й як відкидання правомірності ідеї об'єктивної й абсолютної істини, власне того, що вже припускається й лежить в основі всякого судження.

Філософія прагматизму — це характерне явище серед тенденцій буржуазного мислення останнього часу. Соціальна історія XX віку, об'єктивний процес соціального розвитку нас швидко мчить до нових берегів. І ясно, що ті, хто в сучасному панує і править супроти об'єктивної течії всесвітньої історії, не мають охоти й не можуть зрозуміти цього об'єктивного ходу речей. Звідціль історично і соціологічно установлений факт, що в психології і мисленні пануючої класи в останню фазу її панування утворюються дані, щоб одійти від позицій об'єктивізму до суб'єктивізму в царині пізнання. Коли об'єктивний рух соціального розвитку й об'єктивізм науки повертають супроти його, він повертає супроти об'єктивізму розуму, ширяться тенденції розвінчати ідею об'єктивної наукової істини, понизити гординю розуму й підпорядкувати його цілковито практичним потребам волящого суб'єкта. Коли для передової революційної класи корисне те, що об'єктивно істинне, буржуазне мислення хилиться до відвороту, тверджучи: істинне є те, що корисне.

Вітчизною прагматизму є Америка, його колискою англо-американська дійсність. Прагматизм є характерною струєю „духовного аромату“, духовної культури буржуазних бізнесменів, для яких: „то, що корисно, то й істинно“ може бути філософським благословенням їх повсякденної ділової практики. Прагматизм теж знаряддя, але знаряддя боротьби віри супроти науки, знаряддя боротьби супроти ідеї об'єктивної наукової істини для ствердження прав усяких суб'єктивних вигадок геть до самих абсурдних, взятих із царини „містичного досвіду“. Виявлений у прагматизмі активізм є пусте, голе і марне речення в той час, коли дійсне знаряддя людської активності й завоювання світу, а власне: теоретичність нашого знання, можливість об'єктивного пізнання об'єктивних закономірностей — цей дійсний шлях, дійсну гарантію можливості успішного прикладення нашої активності, щоб завоювати світ, прагматизм намагається дискредитувати скільки має сили. Нема потреб розводитися про те, про що каже вся історія людської культури, а власне, що завоювати природу ми можемо лише в міру того, як ми, завдяки теоретичному значінню нашої пізнавальної здібності, одержуємо можливість в нашій діяльності виходити не тільки з наших цілей, але й із пізнаних нами об'єктивних властивостей і відношень речей, і тільки спираючись на їх об'єктивні властивості, завдяки теоретичному значінню нашої пізнавальної здібності ми зможемо перебудувати й завоювати світ.

КОСТІВ

Еміграція з Польщі до Америки

I

Причини еміграції з Польщі

В часи світової війни $\frac{3}{4}$ території краю винищено воєнними подіями. В країні переважно рільничій упала рільнича культура дуже значно. Цілковитий брак кредитів для створення сильних підстав для рільництва, як і пізніша інфляція та валютна реформа при сильнім балюансуванню господарських кон'юктур, ще більше ослабили підстави рільничої продукції в Польщі. З характеристики професійного складу чинних в заняттю громадян виходить, що Польща є перш за все рільничий край. На 1 кв. км. землі в рільнім ужиткуванні — випадає в Польщі 75 голов населення рільничого, підчас, коли в Німеччині 35, у Франції 40, Данії 34.

Аграрна структура сільських господарств дуже ушкоджена, більшість господарств дрібної посілості вимагає доповнення до певного обшару, що забезпечував би самовистарчальність. Аграрна реформа з посіданого теоретично засобу землі може запевнити доповнення рільничих господарств до самовистарчальної норми, тільки в 30% загального запотребовання. З другої сторони беручи на увагу слабу інтенсивність сільських господарств і мале використання праці рільничого населення Польщі — „навіть при відповіднім визиску робітників на польових роботах, збувало б в Галичині може 2.000.000, а може 2.500.000 то є 60-70% працюючих в теперішню пору, робітників“. (Проф. Людкевич: Політика аграрна стр. 35).

Цифри перепису населення Польщі з р. 1921 потверджують приняте здавна відношення рільничого населення до безземельного, яке висловлюється як 2:1. Стає ясным, що суспільне господарство Польщі має великий запас людського матеріялу, який виказує потенціально великий гін до еміграції.

„Самий тільки вихід з числа списаних в р. 1921 — 1.487.118 робітників, чинних на польових роботах, допроваджує нас до цифри 5 міл. рільничого населення (по 4 особи на родину) що не посідають власного господарства на землі, отже схильних до шукання праці кожної хвилини за кордоном. (Бюлетень еміграційний 1925 р.)

Дальша аналіза суспільно-професійної структури в Польщі, вказує на дуже мале відносно заняття робочих рук у промисловості і торгівлі. Промисловість в Польщі ледве животіє. Безробіття, в про-

мисловій галузі доходить до цифри 150.000 душ, або числячи по 4 особи на родину виходить 500.000 осіб.

Перебудова в напрямі збільшення населеної поємности в промисловості оказується неможливою в наслідок слабих перспектив промислової продукції (брак збуту).

Інтенсифікація рільництва, хоч вправді можлива, вимагає великих вкладів капіталу, утруднених браком кредитів і не змінить зовсім факту, що часть рільничого населення не має забезпеченого існування, тому що навіть при значно вище поставленій рільничій культурі в інших краях, працює там половина того рільничого населення на 1 км. кв. землі, як працює в Польщі. Коротка і загальна характеристика господарча вказує на велику пропозицію робочих рук і потенціонально велику силу еміграції в Польщі.

Причини еміграції на Західній Україні

На Західній Україні соціально-економічні відносини далеко гірші, як в Польщі, доказом чого отсі факти, підтверджені офіційальними статистичними даними:

1) В часи світової війни ціла територія Зах. України улягла цілковитому знищенню. Приглянувшиє мапі воєнних знищень забудовань на землях Річипосполитої Польської в часі від 1914 — 1920 р. (виданою Генер. Дирекцією Відбудови Міністерства Публічних Робіт) побачимо, що почавши від Гродни, Берестя н/Б, Ковля, Луцька, Горохова, Дубна, Кременця, Ріки Сяну і хребтів Карпат — тягнеться шлях найбільшого винищення господарських будинків, найбільшого вилюдження і найбільшого заупущення управи піль. В кождім майже повіті Захід. України, де проходила бовва лінія, число знищених будівель переходить 20.000 (повіт Дубно поверх 50.000).

Загальне число знищених будинків на території Північно-західніх українських земель:

Полісся	128.983
Волинь	196.466

Відносно Галичини не маю зараз під рукою точних зазначень, але в повітах: Зборів, Тернопіль, Бережани, Підгайці і і. доходить знищення до 60% усіх забудовань.

Коли додати до цього ще ту обставину, що український селянин та пролетар мусив власними заходами і коштами відбудовуватись без ніякої державної чи громадської підмоги — то можемо собі уявити страшну нужду з одного боку — а з другого здобування гроша на відбудову коштом відмови від найпримітивніших життєвих потреб.

2. Перелюднення території Західної України теж занадто велике, зваживши на те, що ця область майже не упромисловлена. Густота населення на 1 км. квадрат. виносила:

Воевідство Львівське	101	голов
„ Станіславів	73	„
„ Тернопільське	88	„
„ Волинське	50	„
„ Поліське	25	„

Вправді північно-західні землі відносно мало заселені, але це пояснюють інші причини які обговорю на іншому місці (надто великий відсоток хліборобського населення, що припадає на 1 км. кв., незмеліоровання мочарів і т. д.).

Для порівняння наведу таблицю залюднення важніших країн Європи:

СРСР	22,1
Франція	71,1
Еспанія	42,2
Німеччина	126,8
Рад. Україна	59,0
Швеція	13,4
Фінляндія	8,8
Польща	70,3
Італія	125,0
Румунія	55,2
Югославія	48,3
Чехословаччина	97,0
Східня Галичина	87,3
Пів.-Зах. Зем. України	37,5

Бачимо, що Східня Галичина належить до одних з найгустіше населених країв Європи. Ще більше загострює це перенаселення нашої території факт професійного розподілу людности. На 1 км. кв. землі в хліборобським ужиткуванні, припадає в Галичині 90 голов (в Польщі 61, Німеччині 33, Франції 31, Данії 34).

Професійний склад населення Галичини по окремих воєводствах після перепису 1921 р. в ‰:

Професії	Львівське	Станіслав.	Тернопільс.
Хліборобство і лісниц.	70,9	76,6	81,2
Гірництво і промисловість	9,4	7,8	6,0
Торгівля	6,5	4,7	4,7
Комунікація і транспорт	3,0	2,6	1,3
Державна служба і вільні професії	3,4	2,4	2,2
Армія	0,5	0,1	0,1
Домашня служба	1,3	0,8	0,6
Безробітні та особи, що не виконують фахової праці	2,4	1,9	1,4
Без подання фаху	2,6	3,1	2,5

Професійний склад населення північно-західніх земель в ‰:

Професії	Волинське	Поліське
Хліборобство	88,6	88,7
Гірництво і промисловість	3,9	3,6
Торгівля	3,0	2,1
Комунікація	0,6	1,3
Державна служба, вільні професії	1,4	1,4
Армія	0,1	0,2
Домашня служба	0,8	0,2
Безробітні і особи, що не виконують фах. праці	1,0	1,3
Без означення фаху	0,6	0,7

Коли візьмемо тільки саму українську національність під увагу, то побачимо, що хліборобством займалось 96% населення а в промисловості працювало тільки 1,25%. (Північно-західні українські землі).

Це саме підтверджує Проф. І. Шимонович в розвідці „Територія і населення Зах. України“, де каже, що „коли взяти на увагу саме українське населення Зах. України, то в хліборобстві та лісництві воно буде заняте до 95%“.

Про перенаселення села свідчать ці цифри дуже вимовно. Такого соціально-економічного стану не бачимо ні в одній країні Європи. Цифри ці переймають нас жахом, жахом тим більшим, коли зважимо ще на інші обставини павперизації, а передусім на:

3) Безземельність і карловатість українських господарств.

Селянська земельна посілість на Зах. Україні обіймає 8.231.000 гектарів і становить варстат праці 1.251.000 селянських господарств від найменше роздібнених до великих селянських господарств площею нижче 50 гект. Величезну більшість селянських господарств становлять халушничі, карловаті і малоземельні селянські господарства до 5 гект. площі, яких начислюємо на Зах. Україні разом 967.200. Всі ті господарства не становлять з точки погляду економії повних рілних варстатів (Інж. Ю. Павликовський). Всі вони є голодні на землю і всі для свого економічного усамо-стійнення мусили б одержати при парцеляції поміщицьких маєтків додаткові земельні наділи. При наших міркуваннях уважаємо економічно несамостійними селянські господарства до 5 гект. площі на Полісся, на пісках Волині чи Розточа, на верходністрових болотах чи карпатських верховинах. Таких несамостійних господарств на Зах. Україні маємо коло 80% (Інж. Ю. Павликовський. „В обороні власної землі“).

Крім цих т. зв. „господарств“, рілничий пролетаріят самої Галичини числить коло 30.000 родин.

Запас землі приватної великої земельної посілості, пригожої до переведення аграрних наділів селянства, виносив би коло 1.600.000 гект. безлісної площі (інж. Ю. Павликовський, тамже). Проти цього скупого запасу землі поміщицьких маєтків Зах. України стоїть найменше 1 мільон родин сільського пролетаріату, голодного на землю. Теоретично обчислений пересічний наділ може виносити коло півтора гектара на родину! Та і цього дрібного клаптика землі при сучасній економічно-соціалній політиці польського уряду український пролетар не може не то що дістати, але і купити. Польська влада вспіла від 14 вересня 1919 р. вирвати в Галичині українському селянинові коло 200.000 гект. землі, розділюючи її між цивільних кольтоністів, яких спровадила з етнографічних меж Польщі, а на інших західно-українських, білоруських і литовських землях розділила між військових осадників по верх 377.000 гект. землі.

4) Колонізація. Баланс польської колонізації українських земель на 1 січня 1926 р. виглядав ось як:

В Галичині сколонізовано около 200.000 гект. землі. По думці закону про військову колонізацію кресів з 17 грудня 1920 р. перенято

під військову колонізацію на Поліссю кругло 133.000 гект., на Волині кругло 112.000 гект. Разом на північно-західніх українських землях коло 245.000 гект. землі. Коли ж взяти на увагу воевідства: Білостоцьке (20.000 г.), Новгородське (78.000 г.), — то на кресах забрано під військову колонізацію разом 367.000 гект.

Загалом віддано під колонізацію української землі 445.000 гект., а разом з землею білоруською і литовською 567.000 гект. Протягом трьох років встигла Польща сколонізувати площу 567.000 гект.!

Пруська колонізаційна комісія встигла на протязі 27-ми літ (1887 — 1913) сколонізувати в Познанщині і Зах. Прусах кругло заведви 307.000 гект. землі. В річній пересічі припадає на пруську колонізацію 11.370 гект. — Річна пересічна польської колонізації на українських землях виносить 189.000 гект., отже Польща розвиває колонізаційну діяльність на території поневолених народів з сімнадцять разів більшою силою, чим колишня Прусія на землях корінно-польських.

5) Промисловість. Розвиток промисловости на Зах. Україні по деяким завязку в літах передвоєнних — зараз цілковито загруз, якщо не постушив назад. — Промисловість корінної Польщі знаходиться зараз у слабому темпі розвитку задля малої поємности внутрішнього ринку і зза малих життєвих потреб і слабої заможности населення. З другої сторони конкуренція з другими краями на заграничних ринках є дуже утруднена головно ізза браку потрібних на інвестацію капіталів. Стає ясным, що економічна політика польського уряду не може іти на такі господарські „сентименти“, аби коштом нараження промислової продукції корінної Польщі — відбудовувати промисловість Галичини чи Волині. В промисловій політиці польський уряд держиться вперто такої ж політики царського уряду, застосованої на Великій Україні, як і австрійського відносно Галичини. Грають тут не підрядну ролю і мілітарні критерії.

Західня Україна вважається тільки за ринок збуту для промислових виробів етнографічної Польщі, що розрослася на Зах. Україні в порівнянні з передвоєнним станом. Протівно стан промисловости підупав в деяких ділянках (прим., промисловість млинарська, в останніх часах нафтова і і.).

Продукція нафти в бориславськiм басейні виносила

в році 1913	1.114.000	тон
„ „ 1923	737.000	„
„ „ 1924	771.000	„
„ „ 1925	812.000	„

Так само є справа, а навіть далеко гірше, в тютюновій промисловості і фабрикації сірників і в млинарстві. (Гляди мої опрацювання: Декілька заміток до оцінки тютюнової промисловости і ринку праці на Зах. Україні і Деревна промисловість на Зах. Україні).

Порівнюючи дві хліборобські провінції, о тотожних природних спроможностях, саме Познанщину і Східню Галичину, побачимо велику відсталість господарчу останньої. І так:

Число зайнятих робітників на роботах в познанському воєвідстві у великій обробній промисловості виносить біля 50.000 голів, у львівському 15.000, станиславському ще менше, бо 9.000, а в тернопільському лише 1.600!

6) Ринок праці. Найкращим барометром і показником павперизації населення Зах. України — є стан затруднення (заняття) робітництва і стан безробіття. Ці зазначення є zarazом мірилом відпливу сільського пролетаріату до міст і мірником пристановища міського пролетаріату на роботах у всіх галузях промисловости, гірництва і публичних роботах.

Стан заняття в обробній промисловості

Заклади, в яких працює понад 20 робітників. Дані гол. Уряду Стат.

Місяць 1926 XI.	Загалом	З того в дерев. пром.	Споживчий
Полісся	2.158	1.066	75
Волинь	2.948	608	1.729
Львів	15.971	2.826	4.522
Станис.	9.247	6.518	843
Терноп.	1.640	539	883
Разом	31.964	11.557	8.052

Стан заняття в гірництві

Листопад 1926 р. Дані Гол. Ур. Стат.

Нафтова ропа	9.564 робіт.
Віск земний	577 „
Сіль потас.	609 „
Сіль камінна і варена	658 „
Разом	11.408 робіт.

Стан заняття на публичних роботах

Листопад 1924 р. Дані ГУС

Полісся	494 робіт.
Волинь	503 „
Львів	2.126 „
Станислав	1.348 „
Тернопіль	1.319 „
Разом	5.790 робіт.
Разом	49.162 робіт.

Такий стан заняття у важкій примисловості (49.162 роб.). Коли узгляднимо дані дрібної промисловости — то стан цей після даних Головного Інспекторату Праці в Галичині виглядав би так:

Зареєстровані на день 31 грудня 1924 р. робітники заняті на роботах в підприємствах

Галичина

1) гірництво	16.000	11) одіж. і галант.	6.000
2) мінеральн. пром.	5.000	12) будівляна	6.000
3) гутництво	4.500	13) поліграфія	1.200
4) промисл. машин електричн.	2.000	14) публич. ужиточ.	3.900
5) промисл. хемич.	6.000	15) торгівля	10.000
6) „ текстил.	600	16) комунікація	500
7) паперова	600	17) готелі, ресторани	2.000
8) гарбарська	500	18) кіно, театри	600
9) деревна	13.000		
10) споживча	11.500	Разом	89.900

Замітка: (Цифри взято в округленім стані).

Цікаво отже знати, як представляється баланс ринку праці на Зах. Україні? Позиції ці в активах і пасивах виходять:

Робітники заняті на роботах у важкій промисловості, гірництві і публичних роботах:

Заняті:		Безробітні:	
Галичина	46.361	Галичина	6.742
Пів.-Зах. Землі	2.801	Пів.-Зах. Землі	964
Разом	49.162	Разом	7.706

Порівнюючи дані пововнні з передвоєнними (в Галичині), приходимо до висновку, що поємність ринку праці значно низилась. Стан той майже катастрофічний. Отсі зазначення ілюструють цей стан:

„Велика промисловість Галичини затруднювала в р. 1910 коло 101 тисяч робітників, а дрібній промисловості приписують коло 170 тисяч робочих сил (дані промислової анкети, перепровадженої Краєвим Виділом в р. 1910 — А. Кшижановські і К. Куманецькі — „Статистика Польщі“).

В порівнянні з часом передвоєнним число робітників в промисловості так важкій як і дрібній упало до половини!

В Галичині в р. 1910 припадало заледви 13 робітників фабричних на 1.000 мешканців, в Королевстві 28.

Відпливу села до міста майже не помічається, бо низький стан промисловости, упадок ремесла, нужденне животіння некваліфікованих робітників, не має ніякої сили притягаючої для сільського пролетаріяту, і то зовсім слушно, коли ще візьмем на увагу ту обставину, що навіть міський пролетаріят не може вповні знайти для себе варстатів праці.

7) Заробітна плата. Заробітна плата в Польщі дуже марна так з огляду на господарче положення Польщі, як з другої сторони — величезної пропозиції робочих рук. Наведу тут в кількох цифрах висоту плати на 1 січня 1926 р. некваліфікованим робітникам, до яких переважно зачислюється робітництво Зах. України.

Копальні солей потасових:

Робітники на площі . 2.60 — 3.00 злот.
 Модель 1.20

Копальні нафти:

Робітники на площі. 3.49

Рафінерії нафти:

Робітники 3.49
 Жінки 2.30

Цементові:

Робітники 2.86

Замітка: Найновіших даних що до заробітної плати на Зах. Україні зараз не маю під рукою.

Для порівняння плати в Польщі і за кордоном наведу тут покажчик реальної плати в різних краях на день 1 січня 1926 р.

Міста і краї	покажчик — Лондон 2 = 100
Філадельфія (СШПА)	177
Оттава (Канада)	149
Сідней (Австралія)	137
Копенгага (Данія)	124
Лондон (Англія)	100
Осло (Норвегія)	100
Стокгольм (Швеція)	88
Амстердам (Голяндія)	87
Берлін (Німеччина)	73
Мадрид (Іспанія)	59
Брюсель (Бельгія)	55
Прага (Чехославащина)	53
Медіолян (Італія)	47
Відень (Австрія)	46
Варшава (Польща)	44

(За „Робітничим Пшегльондом Господарчим“ за май 1926 р.).

Бачимо, що Польща стоїть на останньому місці, а цифри ці говорять самі за себе.

8) Коли додати до повищих, удокументованих офіційними даними, фактів: фіскальні тягарі, брак кредитів, брак фахового вишколу робітників, класове неусвідомлення і т. д. — тоді в цілій ширині виступить перед нами це страшне марево павперизації, яке пхає пролетаріят Зах. України в обійми єдиного хоч дуже мало надійного виходу (з причини заборончих законів і браку готівки на подорож) з цього розпачливого положення — до еміграції.

Маючи на увазі отсі причини еміграції, пригляньмося міграційному рухові населення на Зах. Україні.

III

Еміграція до Сполучених Штатів Північної Америки

Еміграційний рух з країв, зачислюваних американською статистикою до східньої і полудневої Європи, улягає з року на рік в повоєнних часах що-раз то більшим обмеженням. В р. 1921 Сполучені Штати ПА. впровадили контингентові обмеження іміграції. Акт з 19 мая 1921 р. постановляє, що „число чужинців кожної держави, допущених згідно з американськими іміграційними приписами до Сп. Шт. в кожнім фіскальнім році, маєтсья обмежити до 3% числа осіб цієї держави, уроджених за кордоном, а замешкалих у Сполучених Штатах на підставі перепису з 1910 р. Акт з р. 1921 не був однак останнім етапом в розвою іміграційних обмежень — вже 26 мая 1924 р. ухвалено новий акт, що обмежує ще більше іміграцію з країв полудневої і східньої Європи. Під увагу взято перепис р. 1890, котрий виказував корисніше відношення для народів північної і західньої Європи.

Еміграція з Польщі до Сп. Шт. ПА в цифрах:

Рік	Поляки	Євреї	Українці		
	загально	загально	загально	чоловіки	жінки
1900	46.938	60.764	2.832	—	—
1901	43.617	58.098	5.288	—	—
1902	69.620	57.688	7.533	—	—
1903	82.343	76.203	9.843	—	—
1904	67.757	106.236	9.592	—	—
1905	102.437	129.910	14.473	—	—
1906	95.835	153.478	16.257	—	—
1907	138.033	149.182	24.081	—	—
1908	18.105	103.387	12.361	—	—
1909	77.565	5.7551	15.808	—	—
1910	1283.48	84.260	27.907	—	—
1911	71.446	91.223	17.724	11.375	6.349
1912	85.163	80.595	21.965	13.121	8.844
1913	174.365	101.330	30.588	18.980	11.608
1914	122.657	138.051	36.727	23.590	13.137
1915	9.055	26.497	2.933	1.907	1.026
1916	4.502	15.108	1.365	1.135	230
1917	3.109	17.342	1.211	925	286
1918	668	3.672	49	36	13
1919	732	3.055	109	79	24
1889 — 1919	1.420.771	1.551.315	206.040	—	—

В часі від р. 1889 — 1919 прибуло до Спол. Штатів ПА. 14.861.483: емігрантів, в тім 1.420.771 поляків, 1.555.315 євреїв і 260.040 українців — решта припадає на інші держави і нації. У відсотках до загалу

імігрантів, що прибули в р.р. 1889—1919 до Сп. Шт. ПА. Поляки становили—9,6%, євреї—10,4%, українці—1,7%.

Тепер подам дані, які дотичать повороту емігрантів до краю.

Статистика американська подає:

Р і к	Поляки	Євреї	Українці
1908	46.727	7.702	3.310
1909	19.290	6.105	1.672
1910	16.884	5.689	1.719
1911	31.952	6.401	3.838
1912	37.764	7.418	5.521
1913	24.107	6.697	5.327
1914	35.028	6.826	5.049
1915	7.912	1.524	860
1916	358	199	17
1917	119	329	21
1918	1.035	687	25
1919	153	373	2
1908 — 1919	221.329	49.950	27.361

З повищих даних можемо уложити баланс міграційного руху українців, поляків і євреїв до Сполучених Штатів ПА. і з цієї країни ПА. від р. 1908—1919.

	Поляки	Євреї	Українці
Еміграція до Сполуч.Шт.	745.725	722.071	168.741
Еміграція зі	221.329	49.950	27.361
% емігрантів до імігрантів	29,7	6,9	16,2
Ріжниця на користь Спол. Штатів	524.396	672.121	141.380

Зараз пригляньмося повоєнному рухові міграційному т. є. за час 1920—1926 р.р.

Безпосередньо по закінченню війни, еміграційний рух до Спол. Шт. ПА. був мінімальний. Підчас коли від липня 1919 р. до 30 червня 1920 р. емігрувало з Польщі до Америки 4.813 осіб, то вже в наступному році 1920—1921 число емігрантів з Польщі виносило 95.089.

Американське законодавство від 1 липня 1921 р. впровадило обмеження еміграції і від того часу еміграційний рух обертається тільки в рамках „контингенту“, усталеного для Польщі (квоти).

Еміграція з Польщі в р.р. 1920—1926

Р і к	Поляки	Євреї	Українці
1920	849	3.793	8
1921	18.253	74.755	388
1922	5.242	22.373	362
1923	11.290	14.125	296
1924	15.687	12.185	288
1925	2.298	2.788	98
1926	2.531	4.133	161

Реєміграція: до Польщі.

Рік	Поляки	Євреї	Українці
1920	17.769	46	64
1921	41.572	96	80
1922	30.618	386	284
1923	5.125	145	14
1924	2.474	50	9
1925	3.535	58	19
1926	2.682	62	16

Кидається у вічі значний відсоток поляків та євреїв, що емігрують з Польщі до Сполучених Штатів ПА., і майже непомітний відсоток українців. З контингенту, призначеного на в'їзд до Америки — користають поляки і в початкових роках євреї, хоч вже в останніх роках ці останні теж сходять на останній план. Еміграційну ситуацію визискують Поляки коштом других націй, що залюднюють Польщу.

Процентове відношення поодиноких національностей в еміграційнім та реєміграційнім рухові до Польщі виглядає так:

1920 1921 1922 1923 1924 1925 1926

У відсотках загалу еміграції з Польщі.

Поляки	17,7	19,2	18,3	42,5	54,5	43,0	35,5
Євреї	78,8	78,6	78,1	53,2	42,3	52,0	58,0
Українці.	0,2	0,4	1,3	1,1	1,0	1,8	2,3

У відсотках загалу реєміграції з Спол. Шт. ПА.

Поляки	97,7	97,7	91,2	94,2	95,4	95,0	93,1
Євреї	0,3	0,2	1,1	2,7	1,9	1,6	2,2
Українці.	0,4	0,2	0,8	0,3	0,3	0,5	0,6

Баланс еміграційного руху між Польщею та Сполученими Штатами ПА. за час від 1 липня 1919 р. до 30 червня 1926 р.:

Еміграція з Польщі до Америки 196.348

В тім:

Поляки	56.150
Євреї	134.152
Українці.	1.601

Реєміграція з Америки до Польщі: 108.978

В тім:

Поляки	103.775
Євреї	843
Українці.	486

Загально отже Польща стратила на користь Сполуч. Штатів ПА. — 87.370 осіб всіх національностей: єврейської — 133.309, української — 1.115, а зискала від Сполуч. Штатів ПА. 47.625 осіб польської національності.

Література:

- 1) Проф. Шименович: Населення і територія Західньої України 1926 р.
- 2) Инж. Павліковський: В обороні рідної землі 1926 р.
- 3) Статистика Праці 1926/7 р.
- 4) Рочнік Статистичний РП. 1925/6 р.
- 5) Околовіч: Виходзтво і осадництво польське.
- 6) Митковіч: Повстанє і розвуй емігр. сезоновей 1917 р.
- 7) Проф. Л. Каро: Еміграція і політика еміграційна 1914 р.
- 8) Бюлетин Уженду Еміграційного 1925/26 р.
- 9) Пшегльонд еміграц. 1925/26 р.
- 10) Квартальнік інституту для бадань наукових еміграції і кольонізації 1926 р. і 1927 р.
- 11) Статистик унд віртшафт 1926 р.
- 12) Отто Гібнер: Географіш-статістіше табеллен.
- 13) Проф. Грабскі: Господарство Аграрне 1923 р.
- 14) Проф. Людкевич: Політика Аграрна ст. 35.

І. ЛАКИЗА

Політика партії в справі української художньої літератури

(З приводу резолюції ЦК КП(б)У)

Літературна дійсність наших часів надиво вражає своєю різноманітністю та бурхливістю. Література за років революції, як кількісно, так і якісно безперечно зросла, піднялася, стала вже помітним явищем у нашому громадському житті й, очевидно, немає жодних підстав думати, що цей процес і надалі не йтиме таким самим темпом, якщо не швидше. Наші журнали, їх кількість, окремі видання з красного письменства, робота видавництв — все це є показником того, як буйно, хоча б тільки в кількості, виросла література та яке вона має місце займати в нашому культурно-громадському будівництві. До того ж у масі письменницькій можна натрапити вже сьогодні і на кілька молодих, надійних імен, що від них можемо сміливо сподіватися достойних художників українського слова. Помітно зростає і літературний молодняк. Сміливо підноситься він догори, рішуче пробиває шлях до літературної творчости, помітно набуває культури, наче б то хоче надолужити страчене. Але все це є зовнішня сторона нашого літературного життя, що її можна брати в певній конкретності, мовляв, „статистично обчислити“. Є ще й внутрішня сторона. Її важче уявити собі, її важче намацати в таких конкретних формах, зовнішні її ознаки не так легко зважити широкій читацькій масі в їх реальній суті. Але ця внутрішня сторона чимало важить і надалі важитиме в розвиткові літератури наших часів, — вона становить стрижень її буття.

Говорячи сьогодні про літературу, визначаючи шляхи її розвитку, оцінюючи, навіть, окремі літературні факти, не можна обминути того, що революція, поставивши на чолі громадського життя пролетаріят, як нову соціальну силу, проводячи ґрунтовні зміни в економічному житті країни, підіймаючи культурний рівень нових соціальних верств суспільства, — революція тим створює нову базу для літератури й мистецтва, притягає до творчости нові соціальні сили, які мають своє, тільки їм властиве, світовідчужання й неминуче намагатимуться його відбити в літературі та мистецтві. Вони через призму свого світовідчужання по-іншому, очевидно, — оцінюватимуть літературні й мистецькі факти, інші мірку прикладатимуть до всіх явищ громадського життя.

Оце все й становить сьогодні внутрішню сторону літератури, приводить до певних процесів у літературному та мистецькому житті, надає йому різноманітності, бурхливості, ускладняє підхід до літератури, оцінку її.

Це цілий процес; в ньому чимало специфічних, тільки йому властивих, особливостей. Він успішно відбуватиметься разом з ростом нової економіки; разом з покращанням матеріальних умов життя трудящих, разом з їх культурним ростом, із збудуванням нового побуту.

Пролетаріят, взявши до своїх рук владу, не мав своєї культури. Пролетаріят в капіталістичних умовах становить таку верству в суспільстві, яка перебуває поза культурним життям, наукою, мистецтвом. Пролетаріят, знесилений тяжкою працею, нелюдськими умовами життя, перебуваючи кожний день під загрозою безробіття, перебиваючись з мізерних заробітків, яких далеко не вистачає на людське життя,— пролетаріят не відігравав значної ролі в культурному процесі, він стояв поза ним, він в масі своїй був або неписьменний, або малописьменний.

А через те пролетаріят не відразу після захоплення влади до своїх рук розташовується в культурному процесі, розгортає на всю широчінь там свою творчість, веде перед в ньому.

„Суть дела в том, что художественное творчество, по самой сути своей, отстаёт от других способов выражения духа человека, а тем более класса. Одно дело понять что-нибудь и логически выразить, а другое дело органически усвоить это новое, перестроить порядок своих чувств и найти для этого нового порядка художественное выражение. Второй процесс органичнее, медленнее, труднее поддается сознательному воздействию — и в последнем счете всегда запаздывает...”

„Нельзя подходить к искусству так, как к политике,— не потому, что художественное творчество есть священнодействие и мистика, как здесь кто-то иронически говорил, а потому, что оно имеет свои приемы и методы, свои законы развития, и прежде всего потому, что в художественном творчестве огромную роль играют подсознательные процессы — более медленные, более ленивые и менее поддающиеся управлению и руководству, именно потому, что они подсознательные“. (З промови Л. Д. Троцького на літературній нараді при ЦК ВКП(б)).

Мова тут, звичайно, не йде за поодинокі літературні й мистецькі факти, які за свій ідейний напрям, революційну тематику, часто маючи або й не маючи високої художньої вартості, зачисляються до скарбниці пролетарської літератури. Мова тут, звичайно, йде про цілу літературу, перед якою встало завдання художньо відбити життєву революційну дійсність в усій її багатограності й складності, синтетично охопити, окреслити, змалювати те нове, що дала революція, як воно росте, що дає в перспективі, як переборює старе, відкрити всі його позитивні та негативні сторони; допомогти через художні форми збагнути всю його велич та красу.

Неможна забувати ще й того, й це завжди треба мати на оці, що в пореволюційну літературу та мистецтво прийшов до нас і старий письменник, художник; хоча вони й не завжди буржуазні, але їх виховали минулі культурні традиції, що виформовувалися

й розвивалися на зовсім відмінному соціальному ґрунті, ніж тепер підготовлює революція культурі. Культурні традиції минулого виплекані на соціально-буржуазному ґрунті, не можуть не тяжити й над нашим новим письменником, що виріс навіть з революцією й походить з лав робітничо-селянських, а то більше дає вона себе в знаки письменників, що виходить з інтелігентських кол, як певної проміжної суспільної верстви, що стоїть між пролетаріатом та буржуазією і яка ще довго, очевидно, постачатиме (доки пролетаріят опановуватиме культуру, доки пролетаріят створюватиме ціле оточення для свого художника) художників та письменників.

Над селянським письменником, що йому властиві всі характерні суспільні риси селянства, так само довго тяжитиме минула культура, яку він поволі переборюватиме, виходячи спільно з пролетарським письменником на нові рейки культури — культури пролетарської.

Процес творення великої пролетарської літератури відбуватиметься поволі, він розвиватиметься поруч з тим, як пролетаріят, матеріально й культурно підводячись, опановуватиме культурні надбання — науку, техніку, мистецтво, — висовуватиме своїх культурників, художників, учених; він (пролетаріят), маса його замовлятиме їм потрібну пролетаріатові літературу, мистецтво, він оцінюватиме їх творчість з погляду своїх класових інтересів та смаків.

Цей процес в певних формах розпочався з перших років революції, з того часу, як пролетаріят став на чолі нашого громадського життя, як почав зміцнювати свою владу й державу й розпочав державне й культурне будівництво.

Зародки цього процесу можна спостерігати ще й до революції, — вже тоді, коли пролетаріят почав усвідомлювати себе, як силу, що згодом почала вимагати собі права не тільки комусь будувати життя, а й самому стояти на чолі його, вести перед в ньому.

Все це можна, звичайно, тлумачити вульгарно, спрощено, у нас це інколи й робиться. Можна сказати, що все нами наведене знижує пролетаріят до пасивної ролі спостережника ходу об'єктивних подій, паралізує його активну участь в сучасному культурному будівництві. Це буде вульгарно, на ліпше — спрощено. Марксист ніколи не може стояти на такій позиції, що все, мовляв, діється само по собі. На такій позиції ми не можемо стояти. Революція знищила буржуазію і цей саме факт не може не позначитися на культурі, зокрема, на мистецтві й літературі.

Стара література та мистецтво, виплекані на буржуазному соціальному ґрунті, по революції втратили свою внутрішню рівновагу, все, що в літературі, науці й мистецтві було й є життєтворчим, разом з революцією метушилося й метушиться, шукаючи нової орієнтації, шукаючи собі нового творчого тону. Наївно було б думати, що справжнє мистецтво й література можуть оминати все те, що сталося в наслідок революції. На превеликий жаль дехто й так думає. Ні. Революція відбилася на мистецтві й літературі.

Тов. Троцький в своїй книжці „Література и революция“ досить характерно відзначає цей момент: „Конечно, в последнем счете, он („дух“ нашей эпохи — І. Л.) отражается на всех. И на тех, которые

его приемлют и воплощают, и на тех, кто безнадежно ему противоборствует, и на тех, кто пассивно пытается укрыться от него. Но пассивно укрывающиеся незаметно отмирают. Противоборствующие способны разве лишь оживить одной, другой запоздалой вспышкой старое искусство. Новое же искусство, которое проведет новые грани и расширит русло творчества, может быть создано только теми, кто живет за одно со своєю эпохою“.

Все це разом і становить цю внутрішню суть нашого літературного сьогодні, вимагає до себе пильної уваги, підхід до всього цього і становить нашу сьогоднішню літературну політику.

Зміцнення економічних і політичних позицій пролетаріату в СРСР, його досягнення в справі соціалістичного будівництва, покращання матеріальних умов життя трудящих, їх культурний зріст,— все це разом висовує на порядок денний справи культурні до того ж і літературні, що сьогодні вже є організаторами та будівниками нашого життя.

За нашого часу, користуючись „передипшкою“, пролетаріат має всі можливості ближче підійти до культурних проблем: він поспішає використати цю „передипшку“, посилаючи молодь (робітничо-селянську) до шкіл, робфаків, ВИШ, даючи їй силу привілеїв, утримуючи її на свої кошти, всякими засобами стимулюючи її працю; він підготовлює кадри своїх професорів, інженерів, учителів; пролетаріат прагне найскорше ліквідувати неписьменність трудящих; шукає найкоротших шляхів до неї робітничо-селянським масам, що найскорше поставили пролетаріат на верхи культури, щоб можна було пролетарськими руками скерувати культуру цілком в інтересах трудящих мас.

Ні на одну хвилину не можна забувати й того, що пролетаріатові в культурному будівництві сприяють ще й деякі об'єктивні умовини: культурі на новій соціально-економічній базі, що її творить революція в нових умовах громадського життя, стелються ширші перспективи, аніж це було на базі капіталістичного устрою. На новій базі культура пореволюційних часів має бути незрівняно вища, послідовніша й ширша. Ідейні підвалини її мають уже чималий соціально-науковий досвід, що його опрацювали такі велетні творці пролетарської ідеології, як Маркс, Енгельс, Ласаль, Ленін. Показчиком цього може бути хоча б те, що пролетаріат уже сьогодні в актив своєї культури може записати своїх прибічників майже по всіх європейських країнах.

В світлі таких зауважень і доводиться підходити до оцінки резолюції про художню літературу, як ЦК ВКП(б) 1925 р., так і резолюції Політбюро ЦК КП(б)У 1927 р., що підвела підсумки майже двохрічної літературної дискусії.

Ця резолюція є не тільки підсумок droхрічної літературної дискусії, що зачепила не тільки широкі кола української літератури й критики, а пішла й далі, бо порушувала не тільки проблеми літератури, шляхів її розвитку, а зачепила й деякі важливі проблеми політики,— а вона є і поточною директивою, що визначає ту генеральну лінію поведінки для всіх, хто працює в галузі літератури та критики.

Літературна дискусія з тов. Хвильовим і його групою, торкнувшись спочатку суто-літературних проблем, на Україні досить актуальних, перейшла на проблеми політичні; на ній тов. Хвильовий збочив від політичної лінії комуністичної партії на Україні, створивши цим прекрасний ґрунт для антирадянських ілюзій тим колам української, як внутрішньої, так і зовнішньої „еміграції“, що ще й досі перебував на суто-реакційних позиціях і не від того, щоб використати наш культурний рух на користь своїм класовим інтересам. Не даремно ж український фашист Донцов так оцінює нашу літературну дискусію з тов. Хвильовим і покладає стільки надій на дальші суто-політичні „впливи“ виступу Хвильового. „Правда, Хвильовий застерігається, що „не треба плутати політичного союзу з літературою“, але на нашу думку, визволення української культури з-під убійних впливів російських та введення її в блискучу родину західних національних літератур матиме вплив на весь спосіб думання нашої інтелігенції і приведе багатьох до переконання, що можна, навіть, лишаючись комуністом, бути свідомим того, що „політичний союз з Москвою“ є в дійсності колоніальна залежність, та що в силу економічних та культурних причин „Україна може бути або московською колонією, або справді самостійною нацією“.

Цілком ясно, що партія повинна була на виступ Хвильового, що в останніх памфлетах набрав загально-політичної ваги, дати належну політичну одсіч, категорично засудити всю його ідеологічну лінію.

Червневий пленум ЦК КП(б)У 1926 р. докладно спинився на всіх проблемах і літератури і політики, що їх порушив Хвильовий, давши в спеціальній резолюції їм належну оцінку. Суто-націоналістичне гасло „Геть від Москви“ — досить не виразна його орієнтація на Європу — не могли не викликати в декого з наших ворогів ілюзії про створення єдиного національного фронту з комуністами, щоб тим зчинити заколот на Радянській Україні та в її Комуністичній Партії. Червневий Пленум ЦК КП(б)У рішуче засудив таку лінію Хвильового, застеріг усю партію від таких збочень, на прикладах Хвильового довів шкідливість його виступів.

Пленум ЦК КП(б)У зазначив, що „такі гасла можуть бути тільки прапором для української дрібної буржуазії, яка виростає на ґрунті НЕП'у, бо вона розуміє відродження нації, як буржуазну реставрацію, а за орієнтацію на Європу, безперечно, розуміє орієнтацію на Європу капіталістичну — відмежовування від фортеці міжнародної революції, столиці СРСР — Москви“. Пленум висловився за „самостійний розвиток української культури, за виявлення всіх творчих сил українського народу“, за найширше використання „всіх цінностей світової культури, за рішучий її розрив з традиціями провінціальної обмежености, за утворення нових культурних цінностей“.

Пленум рішуче засудив лінію „протиставлення української культури культурам інших народів“, кинув гасло „братерського співробітництва робітничих та трудящих мас усіх національностей“; пленум вважає за потрібне рішуче усунути на шляху такого співробітництва все, що гальмуватиме його поступання до пролетарської культури. Тези червневого Пленуму ЦК КП(б)У про підсумки українізації стануть за ту генеральну лінію, що нею має йти українське

культурне будівництво, і що користуючись нею партія має оцінювати всі нові культурні надбання.

В цих тезах справам загально-політичного характеру дано більше місця, ніж справам літературним, хоч останні, власне, й спричинилися до дискусії.

Але, оскільки літературна дискусія з Хвильовим скоро зійшла на суто-політичні моменти в культурному будівництві й спричинилася до завзятої боротьби за генеральну ідейну партійну лінію в культурно-національному будівництві на Україні, остільки найперше треба було більше місця дати політиці партії, її ролі, її роботі, бо від неї залежатиме весь напрям українського культурного процесу. Треба було ширше й докладніше спинитися на політиці партії в національній справі та на помилках, що були можливі тоді.

Партія й пролетаріят за пролетарської диктатури мають у культурному будівництві величезну вагу. Їм зовсім не байдуже, куди та як піде дальший український культурний рух, як задовольнятиме він маси української трудящої людности. А тому треба було спинитись докладно на ролі пролетаріату й партії в культурному будівництві, на методі притягнення їх до культурного будівництва, спинитися на українізації, як на способі, що через нього пролетаріят опанує культурний процес.

Отже, через те й не всі сучасні літературні проблеми відбилися у червневих тезах пленуму ЦК КП(б)У. Тепер у резолюції Політбюра ЦК КП(б)У знову поставлено їх на чільне місце. Партія докладно розв'язує їх, бо вона цілком свідомо того, що література, як окрема ділянка людської творчості, має величезне значіння в сучасному поступі трудящих.

Резолюція Політбюра ЦК КП(б)У про політику в художній літературі виходить із відомої резолюції ЦК ВКП(б), що спричинилась свого часу до чималого заспокоєння в загостреній літературній російській ситуації, і це вже до певної міри дає змогу думати, що резолюція ЦК КП(б)У матиме належний вплив на українське літературне життя, допоможе нормальному співробітництву різних течій на літературній ниві, посуне вперед деякі актуальні справи літературного руху. В резолюції накреслено цілу програму політики партії в художній літературі: в її рамках цілком можливий нормальний літературний рух для того переходового часу, що ми переживаємо. Резолюція обіймає найважливіші питання з літературного „сьогодні“ й дозволяє в нормальній атмосфері розв'язувати його суперечності, дає змогу всім, хто годен і згоден докласти свої сили до величезного культурного радянського будівництва, що розпочалося після революції.

Насамперед, резолюція всією своєю внутрішньою суттю, всім своїм напрямком уважає на всю складність і своєрідність художньої творчості: вона застерігає від вульгаризації, від нехтування культурного надбання минулого, вона бере на увагу вплив на письменника та його творчість відповідного оточення, вона висловлюється за органічні форми керівництва літературою, вона проти механічного втручання в процеси художньої творчості.

Резолюція ЦК КП(б)У накреслює майбутнє пролетарської літератури, що має бути суцільним процесом творчості пролетарських

письменників та всього пролетаріату, вона викриває всі труднощі цього процесу, вона без зайвого оптимізму накреслює ту лінію, за якою йтиме творення пролетарської літератури.

І це вже дає змогу, коли правильно переводити в життя цю резолюцію, об'єднати навколо неї все, що є в нашій літературі молодого, надійного, здібного поруч із тим старим, що лишилося в літературі від передреволюційного часу, та ще щиро прагне віддати свою творчість у тій чи тій літературній ділянці новому етапові культурного розвитку. Маємо на оці те, що можна створити цілком нормальне оточення для співробітництва старих кадрів нашого письменства з новими кадрами, які тільки після революції вийшли й виходять на літературну ниву та прагнуть досягти певного рівня культури. Переведення в життя резолюції ЦК КП(б)У про роботу видавництв, редакцій радянських журналів, тон критики, організаційні методи та форми окремих літгруп — безперечно, в найближчому часі ствердять правдивість цієї думки. То більше, що партія своєю резолюцією не дає жодній літературній групі монополії репрезентувати партію й пролетаріат у справах літературних, видавничих і „висловлюється за вільне суперництво різних груп і течій“ в ділянці мистецтва.

І це вже набагато зменшує небезпеку механічного, випадкового втручання в літературну політику окремих груп, надто пройнятих гуртківством, самовпевненістю, нетолерантністю до чужої думки та до чужих поглядів. Партія намічає органічне „втручання“ в культурний процес пролетаріату, його маси, через активну та органічну її участь в українському культурному будівництві й насамперед через широке ознайомлення з українським літературним мистецтвом та через організацію пролетарської громадської думки навколо цих питань (поширення та збільшення української художньої книги серед робітництва по профспілкових та інших книгозбірнях, студіювання в різних формах цієї літератури по робітничих клубах, по радпартшколах, у комсомолі — літературні диспути, вечірки з участю робітництва то-що. — „Треба утворити пролетарське суспільне оточення українському художньому письменству, вплинути на нього, і таким способом соціально ним керувати і разом з тим виявляти нові літературні сили серед лав робітництва“.

Отаким має бути органічний процес постійного проводу над письменником, над художником сучасности: пролетаріат, культурно й матеріально підносячись, мусить створити навколо художника-письменника належне оточення, скажімо, таке, яке давала своїм художникам буржуазія, що будучи верствою культурною та матеріально забезпеченою, прищеплювала художникові свої смаки, держала його під своїм впливом, читаючи та оцінюючи, або захоплено приймала, або з обуренням відкидала його. — Недаремно резолюція ЦК КП(б)У про політику в художній літературі, як перший свій пункт, проголошує потребу створити для письменника пролетарське масове оточення, що має соціально вплинути на нього, соціально замовляти йому те, що відповідатиме своєю художньою вартістю пролетарському смакові та симпатіям. Справді, поруч з цим виникає потреба накреслити цілу програму заходів суто-культурницького порядку: робота в книгозбірнях, радпартшколах, клубах, гуртках, то-що. Роботу цю робиться,

і вже своїм темпом та наслідками вона залежатиме від загального поступу радянського соціалістичного будівництва.

Недарма тов. Ленін — велетень-ідеолог пролетаріату не раз нагадував про те, що „нам бы для начала достаточно настоящей буржуазной культуры“. Нам-би засвоїти собі найелементарніші форми культури, щоб вибитись з темряви, дикунства та забобонів, нам слід опанувати всю суму знання, науки, що досі лишило по собі людство, а уже на базі цього брати до рук своїх ініціативу розгорнути культуру на новій соціально-економічній основі, з незрівняно кращим для неї ґрунтом, ніж були для неї ґрунти часів капіталістичних.

В. І. Ленін, широтою своїх поглядів сягаючи вперед на кілька століть, мав на оці й минуле: він зважав на безперервність культурного процесу, який поступово новими й новими підйомами, паралельно з розвитком суспільства, лишаючи позад себе феодальну й капіталістичну культуру, переходите на основі нової бази до культури пролетарської, комуністичної. — В. І. Ленін за приклад брав марксизм і його розвиток. Маркс, будуючи основи марксизма, справився на всю суму людського знання, його аналізував, критикував, підбивав підсумки. — В. І. Ленін в таких випадках нагадував і слова Гегеля про те, що історія філософії була б нісенітницею, коли-б розвивалася в такий спосіб, що один філософ спростував свого попередника, третій спростував другого, четвертий — п'ятого й т. д. — Марксизм, казав він, — навчає нас, що діалектика, користуючись досвідом минулого, створює єдину лінію розвитку, на якій вища суспільна формація спирається на нижчу, а ширша суспільна структура будується на досвіді минулих менш розвинених.

„Без ясного понимания того, что только точным знанием культуры, созданной всем развитием человечества, только переработкой ее можно строить пролетарскую культуру, — без такого понимания нам этой задачи не разрешить. Пролетарская культура не является выскочившей неизвестно откуда, не является выдумкой людей, которые называют себя специалистами по пролетарской культуре. Это все сплошной вздор. Пролетарская культура должна явиться закономерным развитием тех запасов знания, которые человечество выработало под гнетом капиталистического общества, помещичьего общества, чиновничьего общества“.

Такі Ленінові твердження цілком стосуються й до літератури, як певної ділянки культури.

Неп створив сприятливий ґрунт до відродження в літературі елементів буржуазної войовничої ідеології, що неминуче прагне в своїх класових інтересах використовувати сучасний літературний та культурний рух. Партія не може бути байдужою до таких тенденцій в літературі. Всією силою свого політичного авторитету вона повинна викривати ці тенденції й давати їм належну політичну одсіч. Тут партія й представники її в літературі мусять бути безпощадні й докладатимуть безперечно своїх сил, щоб зліквідувати ці шкідливі для наших часів тенденції.

Партія, знаючи, що сьогодні письменник здебільша походить з інтелігентських лав, для яких завжди властиве ідеологічне хитання, ідеологічна непевність, що крім того, ми маємо діло і з селянським

письменником, якому властиві всі характерні риси селянства (ідеологічна обмеженість, підозрілість), маємо також діло із письменником, що прийшов у нашу сучасність від старих культурних традицій, — все це зважуючи, партія цілком розуміє, що їм органічно дуже важко відразу збагнути ідеологічні пролетарські прямуювання, зрозуміти до кінця справжню суть пролетарського руху, визнати його провідну роль в громадському житті. Партія, даючи рішучу одсіч явно-буржуазним тенденціям у літературі, повинна допомогти всій письменницькій масі, чи буде вона інтелігентська, чи селянська, вийти на широкий творчий шлях сучасного життя, дати змогу всім, хто прагне співробітництва в наших умовах культурного будівництва, в нормальній атмосфері співробітництва поступово позбутися в творчості обмеженості, ідеологічної розгубленості та перейти, кінець-кінцем, на рейки пролетарської ідеології.

Резолюція закликає терпляче ставитися до проміжшарових ідеологічних форм, терпляче допомагати виживати цю неминучу кількість форм в процесі все тіснішого товариського співробітництва з культурними силами комунізму. — Цілком ясно, що пролетарська культура історично має спиратися (про це нагадає й резолюція ЦК КП(б)У) на минулі культурні надбання, а через те цілком природньо на порядок денний нашого культурного будівництва стає справа про те, щоб засвоїти культуру минулого, не нехтувати її надбанням, всебічно опрацьовувати їх, обережно поводитися з тим людським матеріалом, що сьогодні є носієм знання, культури, наблизити його до себе, зайти з ним у такі стосунки, з яких можна придбати як найбільше й тим полегшити шлях свого розвитку. — „Завдання — як поєднати переможну пролетарську революцію з буржуазною наукою та технікою, що досі була здобутком надто обмежених кол, завдання, кажу ще раз, — казав Ленін, — важке, тут уся сила в організації, в дисципліні передових шарів трудящих мас“. Кажучи так про організацію, дисципліну передових шарів, В. І. Ленін мав на думці, безперечно, комуністичну партію, що стоїть на чолі пролетаріату, усіх трудящих, має провід над усією їхньою боротьбою та будівництвом. Мова, звичайно, йде про вміння, такт та форми організації співробітництва старих кадрів культури з новими. Не випадково резолюція ЦК КП(б)У порушує справу про організацію федерації радянських письменників на Україні, як форми співробітництва всіх літгруп та течій на фронті боротьби за українську радянську культуру. І треба сподіватися, що найближчого часу станемо перед фактом практичного здійснення цього пункту резолюції. Правда, це не вичерпує всіх форм такого співробітництва: їх може бути чимало: їх повинні шукати в своїй роботі видавництва, редакції, місцями письменників то-що. — За один з центральних пунктів резолюції треба вважати пункт про марксівську критику — критику цілком авторитетну, компетентну, тактовну; тим більше, що марксівська критика має всі переваги ідейного порядку — вона послідовніша, ширша та перспективніша. Тим вона й більше переконує. Згадуючи про критику, резолюція центр своєї уваги скупчує на художній продукції письменника, незалежно від того, до якої групи чи школи він належатиме, і це передбачає об'єктивне ставлення критики до продукції письменника, не зв'язує її з будь-якими організаційними

формами письменницьких організацій. Простір у марксівської критики широкий, можливості — ще ширші, завдання — величезні.

Неможна обминути того, що останніми роками в нашій художній літературі, у нашій громадсько-літературній атмосфері маємо чимало таких фактів, що свідчать про ненормальне становище навіть серед таких письменників, що разом з революцією вийшли на шлях творчості всю силу свого мистецького хисту віддавали революції та йшли з нею вкупі. Про нашу гуртківщину, про літературний розбрат, про декларації без кінця замість художньої продукції писали багато. Але все це таке симптоматичне, що оминати це означало б не дооцінити негативності його, не вбачати в ньому ненормальностей. Останніми роками ми спостерігаємо явища занепадництва в художній революційній літературі: певне зменшення революційної тематики, неправдиву оцінку НЕП'у, застосування дореволюційної творчості, її настроїв. Все це не може не заважати дальшому розвитку молодой революційной літератури. Можна по-різному оцінювати ці явища: можна для них вишукувати різні причини, — і їх чимало. Але все одне: „сьогодні“ нашого життя таке складне, що художньо його відбити, синтезувати, висвітлити художньо й позитивні його моменти, викрити негативні — нелегко; все це вимагає від письменника культури більшої, ніж він її поки-що часто-густо має. Це цілком треба застосувати і до старшої генерації наших письменників. Тут „самообольщення“ може принести тільки шкоду. Отже за таких умов гуртківщина, її самовпевненість, відмежованість від цілого літературно-громадського руху, з позитивними його та негативними сторонами, — ще більше відриває письменника та літературу від реального життя, знижує можливості, а тим і продукцію мало не кожного письменника.

Резолюція про художню політику партії не обминає й цього важливого моменту в літературній справі. Резолюція допоможе, а надто молодому письменникові, набутти потрібного йому літературного досвіду; нормальна атмосфера літератури дасть змогу розвинути широку творчу роботу письменницьких колективів, притягаючи до них той літературний молодняк, що так жваво прагне культури та що дуже потребує знання та досвіду.

Резолюція доручає відповідним органам подбати й про матеріальне становище нашого письменника, бо воно багато важить у розвитку сучасного літературного руху й щільно зв'язане з нормальною роботою кожного письменника. — Резолюція порушує чимало проблем суто-практичного порядку, що треба поставити перед письменницькими організаціями і перед усім — справи організаційні.

Час бо сьогодні, кінець-кінцем, переконатися, що старі організаційні форми літератури себе переживають, треба сміливо шукати нових організаційних форм, що були б властиві такій справі, якою є культурна справа і справді були б скеровані на консолідацію всіх революційних сил літератури та застерігали б від механічного їх добору.

Резолюція треба всяко вітати, широко популяризувати серед неписьменницької маси — письменники, редакції, видавництва, органи влади, партійні організації повинні подбати про те, щоб усі її пункти були переведені в життя, це повинне бути запорукою дальшого зросту нашої літератури.